

Звіт соціологічного дослідження

Проблеми та виклики вразливих груп
жінок у Дніпропетровській області
в умовах військового стану в Україні

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	3
РОЗДІЛ І. ЖІНКИ-ВПО В УМОВАХ ВІЙНИ: БАЗОВІ ПОТРЕБИ, ПРОБЛЕМИ ТА ІНТЕНЦІЇ ДО АДАПТАЦІЇ.....	5
РОЗДІЛ ІІ. РЕЗУЛЬТАТИ АНАЛІЗУ СЕРІЇ ГЛИБИННИХ ІНТЕРВ'Ю З ДРУЖИНАМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	24
РОЗДІЛ ІІІ. РЕЗУЛЬТАТИ АНАЛІЗУ СЕРІЇ ГЛИБИННИХ ІНТЕРВ'Ю З ЖІНКАМИ-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ.....	39
РОЗДІЛ ІV. РЕЗУЛЬТАТИ АНАЛІЗУ СЕРІЇ ГЛИБИННИХ ІНТЕРВ'Ю З ЖІНКАМИ-ВОЛОНТЕРКАМИ	56
ВИСНОВКИ.....	77

Повномасштабна війна безумовно стала викликом для всіх українок. Особливо це стосується вразливих груп українських жінок, які стикаються з наслідками війни найчастіше. Від 24 лютого жінки протистоять та борються з російською агресією, воюють на передовій поряд з чоловіками, йдуть до лав ЗСУ, служать в Територіальній обороні та протидіють агресору на всіх існуючих фронтах. Саме тому для дослідження ми обрали категорії жінок, які внаслідок повномасштабного вторгнення стали більш вразливими. Виклики та потреби, з якими стикаються дані категорії жінок в умовах війни є специфічними, саме тому потрібно досліджувати їх індивідуальний досвід. Це дає змогу шукати ефективні шляхи вирішення проблем та впроваджувати реформи, обґрунтовані особливими потребами вразливих груп. Саме це наш шлях до змін та здорового українського суспільства в майбутньому.

Результати подібних досліджень безумовно привертають увагу міжнародних спонсорів та волонтерів. Міжнародні організації та благодійні фонди мають змогу обрати напрямок їхньої допомоги, що є неоціненним вкладом у процес вирішення наявних проблем.

Не дивлячись на сучасні реалії, перебої в електромережах, повітряні тривоги та ракетні обстріли, дослідникам вдалось зібрати необхідну інформацію, проаналізувати її та презентувати цінні результати. Подібні дослідження необхідні, особливо в такі складні часи, коли збір нових даних стає ще одним випробуванням.

Для того, щоб свідомо оцінювати проблеми, які виникають сьогодні в українському суспільстві, ми разом з колегами пропонуємо вам ознайомитись зі звітом, підготовленим за результатами нашого соціологічного дослідження.

АНОТАЦІЯ

Актуальність. Реальність російсько-української війни (2014 р. - до сьогодні) неминуче торкається всіх груп населення українського суспільства. Війна - є травматичною подією на рівні біографії кожного українця. Переживання та усвідомлення війни формує у представників різних соціальних груп певні типові стратегії адаптації, відношення до події та дискурсивні практики передачі отриманого досвіду наступним поколінням. Інформаційно цікавими для проведення дослідження щодо переживання культурної травми війни є вразливі групи населення – діти, люди похилого віку, жінки та люди з інвалідністю. Саме тому актуальним наразі є соціологічна фіксація унікального біографічного досвіду переживання подібної травматичної ситуації і надання адресної допомоги вразливим верствам населення.

Об'єкт дослідження: жінки у віці від 18 років, які проживають у місті Дніпро чи Дніпропетровській області і відносяться до вразливих груп населення через причетність безпосередньо до травматичної ситуації, пов'язаною з військовими діями.

Предмет дослідження. Біографічні наративи осмислення та переживання травматичних подій, пов'язаних з російсько-українською війною 2022.

Мета дослідження полягає у фіксації наративного дискурсу «історій» осмислення та переживання життєвого досвіду російсько-української війни серед жінок вразливих груп населення м. Дніпро та Дніпропетровської області.

Методологія і методика дослідження ґрунтується на використанні концептуальних засад етнометодологічної та феноменологічної соціологічної теорії. Зазначена методологічна рамка передбачає застосування якісної методики проведення соціологічного дослідження. В якості обраної методики дослідження було використано наративне біографічне інтерв'ю, яке дає можливість зафіксувати в усних та письмових розповідях особистісне переживання травматичних подій життя у представників певних соціальних груп та проведення фокус-групового дослідження. При аналізі отриманих результатів застосовувався порівняльна стратегія «мінімального» та «максимального» контрасту, тобто виділення в наративних текстах схожих/подібних змістовних конструктів і

тих, що є типовими в змістовно різних біографічних епізодах, що надає гносеологічний потенціал для фіксації унікальних біографічних траєкторій.

Теоретична вибірка. Відбір інформанток для участі в проведенні дослідження здійснювався з використанням методу «снігової кулі». Було проведено 22 глибинних інтерв'ю: 8 (вісім) із жінками-військовослужбовцями; 5 (п'ять) інтерв'ю із жінками-волонтерами; 5 (п'ять) інтерв'ю із жінками-дружинами військовослужбовців; 4 (чотири) інтерв'ю із жінкам-ВПО з населених пунктів Дніпропетровської області. В фокус-групі взяли участь 9 (дев'ять) жінок-ВПО, які зареєстровані в м. Дніпро. Під час підбору учасниць дослідження було враховано такі фактори як: наявність/відсутність дітей, наявність дітей молодшого віку, наявність дітей підліткового віку, наявність повнолітніх дітей, наявність онуків, наявність членів родини, які потребують додаткового піклування. Регіони з яких переїхали до Дніпропетровської області як місця тимчасового перебування: Харківська область, Чернігівська область, Донецька область, Луганська область, громади Запорізької області, що знаходяться під тимчасовою окупацією, громади Дніпропетровської області, що перебувають у зоні бойових дій.

Інструментарій інтерв'ю. Гайд бланку інтерв'ю складався з чотирьох блоків запитань, які були загальні для всіх груп інформанток, з варіаціями пов'язаними з запитаннями щодо здійснення професійної діяльності (для військовичок і волонтерок).

- Блок 1. Вступ до обговорення загального контексту подій, які відбуваються в країні. Початок зброї агресії.
- Блок 2. Характер професійної діяльності. Мотивація (для військовичок та волонтерок). Основні проблеми адаптації до війни (загальне запитання для всіх інформанток).
- Блок 3. Індивідуальні та особисті фактори переживання воєнних подій.
- Блок 4. Завершення. Оцінка перспективи та особистих стратегій

Період проведення дослідження: вересень – жовтень 2022 року.

Дослідження проведено із урахуванням безпекової ситуації в країні та за умови збереження конфіденційності персональних даних учасників дослідження.

РОЗДІЛ I

ЖІНКИ-ВПО В УМОВАХ ВІЙНИ: БАЗОВІ ПОТРЕБИ, ПРОБЛЕМИ ТА ІНТЕНЦІЇ ДО АДАПТАЦІЇ

Військова агресія РФ по відношенню до України триває вже понад 8 років. Починаючи із 24 лютого 2022 року відбувається широкомасштабне військове вторгнення військ РФ до України. Війна, яка розпочалася більше 8 місяців тому спровокувала посилення процесів внутрішньої вимушеної міграції населення. За попередні вісім років ми мали ситуацію пікових моментів збільшення чисельності внутрішньо-переміщених осіб, але географія охоплення міграційних потоків була обмежена.

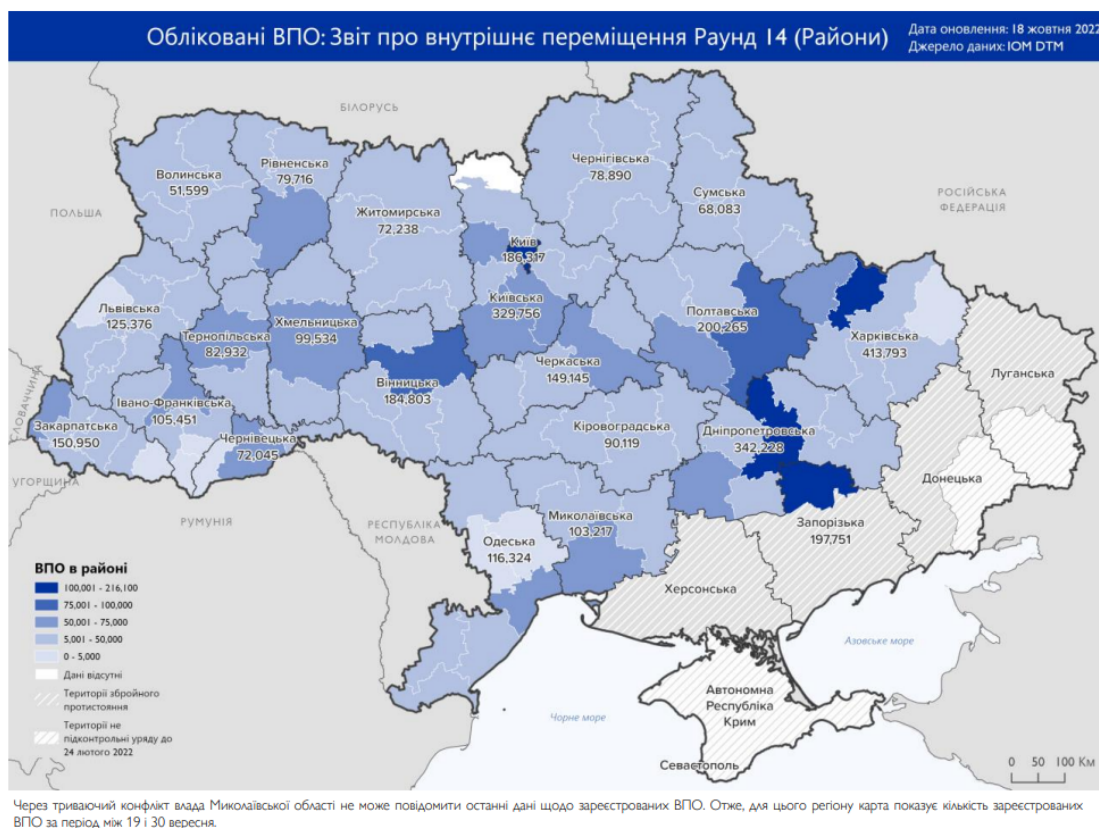
З початком широкомасштабної війни міграційні потоки охопили всю територію України. Є регіони, які стали піковими по навантаженню приймаючих регіонів за кількістю ВПО. Відповідно як для українського суспільства, так і для міжнародної спільноти активізувалося питання необхідності підтримки фінансової, гуманітарної, психологічної для постраждалих категорій населення. Що в свою чергу актуалізує необхідність більш детального вивчення специфіки процесів внутрішньої міграції, які відбуваються.

Глосарій Міжнародної організації міграції визначає:

«ВПО – особи або групи осіб, які були змушені втекти чи залишити свої домівки чи місця постійного проживання, зокрема внаслідок або для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуацій загального насильства, порушення прав людини або природні чи антропогенні катастрофи, і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон»

Базова оцінка території надає детальні дані щодо кількості та географічного розташування офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб (ВПО). За даними МОМ, серед областей України у

Харківській (413,793), **Дніпропетровській (342,228)** та Київській (329,756) найбільше переселенців. З загальної кількості ВПО більшість були переселенці з Донецької, Харківської та Луганської областей. З 146 міст, які повідомили про кількість ВПО – Київ, Запоріжжя, **Дніпро**, Харків і Кривий Ріг зафіксували найвищі показники переміщення.

Після 24 лютого 2022 року повномасштабне російське вторгнення в Україну спричинило безпрецедентну гуманітарну кризу по всій країні, що характеризується, серед іншого, переміщенням значної частини українського населення.

У період з 17 по 26 вересня Міжнародна організація з міграції (МОМ) провела дев'ятий раунд репрезентативного експрес-оцінювання загального населення України¹ для збору інформації стосовно потоків внутрішнього

¹ Дані, представлені в цьому звіті, отримано на замовлення Міжнародної організації з міграції (МОМ) у результаті проведення телефонного експресопитування, проведеного MultiCultural Insights. Дев'ятий раунд збирання даних серед вибірки розміром 2 002 унікальні дорослі респонденти (віком від 18 років) було проведено в період із 17 по 26 вересня 2022 року.

переміщення та мобільності, а також для оцінювання місцевих потреб. Це оцінювання загального населення слугує надійним джерелом для виявлення сфер із високими гуманітарними потребами та визначення цільових заходів реагування для надання допомоги населенню, що постраждало від війни. Географічне охоплення цього оцінювання покриває всю територію України, усі п'ять макрорегіонів (захід, схід, північ, центр, південь та місто Київ), за винятком Кримського півострова.

Порівняно з серпнем місяцем, мають місце суттєві зміни в частках чоловіків і жінок серед ВПО. У межах загального зниження орієнтовної кількості ВПО **на 10,5% кількість переміщених жінок скоротилася** на 1 мільйон, тоді як кількість переміщених чоловіків зросла на 350 000 осіб.

Загалом **жінки усе ще становлять 61% ВПО** (порівняно з 70% у серпні). Близько 1,2 мільйона ВПО — це діти шкільного віку (5–17 років). ВПО літнього віку (понад 60 років) нині становлять майже 20% від загальної кількості переміщеного населення.

Частка ВПО, які повідомили, що один чи декілька членів їхнього домогосподарства належать до однієї з таких категорій вразливих осіб (загальна картина: «38% опитаних ВПО повідомили, що принаймні один із членів їхньої сім'ї, що нині з ними, є дитиною віком від 5 до 17 років»).

Серед респондентів-ВПО 96% зазначили, що їхні домогосподарства використовують принаймні одну негативну стратегію подолання проблем у відповідь на зниження доходів і збільшення вразливості. Для порівняння, 91% непереміщених домогосподарств використовують принаймні одну стратегію подолання проблем. Частка підтвердженого застосування негативних стратегій подолання проблем серед ВПО є вищою порівняно із загальним населенням.

Серед найбільш нагальних потреб, названих респондентами, лишаються гроші (фінансова допомога), а також ліки та медичні послуги. В

умовах зниження температури тверде паливо також є нагальною потребою для багатьох людей.

Понад третина (36%) усіх домогосподарств з немовлятами та маленькими дітьми в Україні зазначили, що з початку війни мають труднощі з забезпеченням достатнього харчування для своєї дитини. Серед ВПО ця цифра вища — 40% респондентів-ВПО з маленькими дітьми віком до 5 років вказують на аналогічну проблему. Ця проблема особливо чітко простежується у східному та південному макрорегіонах, де, відповідно, 49% і 45% домогосподарств зазначають, що мають проблеми із забезпеченням достатнього харчування немовлят. Домогосподарства ВПО, вочевидь, відчують не набагато більшу потребу в цьому зв'язку, ніж домогосподарства не ВПО у тих самих макрорегіонах.

Загалом 60% не ВПО і 73% ВПО повідомили, що впродовж останніх 30 днів витрачали свої заощадження на задоволення базових потреб. Домогосподарства, члени яких належать до вразливих груп, частіше повідомляли про те, що витратили всі свої заощадження. Зокрема, це домогосподарства переміщених осіб, серед членів яких є особи з інвалідністю (69%), і домогосподарства, де є діти до 18 років (58%).

ВПО-жінки частіше повідомляють про наявність потреб. Наприклад, 49% ВПО-жінок вказали на відсутність опалювальних приладів, порівняно з 38% ВПО-чоловіків.

Жінки серед ВПО частіше повідомляють про нестачу непродовольчих товарів, ніж чоловіки.

Майже половина (47%) населення повідомила, що впродовж останніх 30 днів їм або членам їхніх родин довелося скоротити витрати на здоров'я. Загалом про це повідомляли домогосподарства, де є вразливі члени, зокрема люди з інвалідністю, особи старші 60 років та люди, що мають хронічні захворювання.

Відсутність доступу до інтернету чи повільний інтернет-зв'язок та брак пристроїв (ПК, ноутбуків, смартфонів) для навчання онлайн найчастіше називалися як причини відсутності доступу до шкільного навчання у цьому навчальному році. Сукупно 41% вказали на відсутність інтернету чи обладнання, необхідного для навчання. Про це частіше повідомляли респонденти в східному макрорегіоні.

АДМІНІСТРАТИВНА ОДИНИЦЯ		ОФІЦІЙНА ПРИСУТНІСТЬ ВПО							
Область	Район	Тур 7 27 Червня - 8 Липня	Тур 8 12-24 Липня	Тур 9 25 Липня - 05 Серпня	Тур 10 08-19 Серпня	Тур 11 22 Серпня - 2 Вересня	Тур 12 5-18 Вересня	Тур 13 19-30 Вересня	Тур 14 3-16 Жовтня
Черкаська	Черкаський	60,001	60,484	61,276	62,065	62,296	63,542	64,429	64,853
	Уманський	37,481	37,740	38,031	38,414	38,568	38,638	38,717	40,670
	Золотоніський	15,622	15,670	15,682	15,779	15,848	15,977	13,070	15,969
	Звенигородський	29,310	29,365	29,458	29,418	29,584	29,389	29,391	27,653
Чернігівська	Чернігівський	33,012	33,365	33,595	33,970	34,104	34,483	35,118	35,437
	Корюківський	8,675	8,650	8,711	8,717	8,729	8,709	8,654	8,643
	Ніжинський	19,212	18,983	18,767	18,602	18,498	18,229	18,046	18,033
	Новгород-Сіверський	5,524	5,579	5,613	5,668	5,679	5,777	5,938	6,025
	Прилуцький	10,193	10,329	10,352	10,443	10,503	10,565	10,651	10,752
Чернівецька	Чернівецький	60,806	59,975	58,516	59,679	59,528	59,499	59,118	58,772
	Дністровський	10,577	10,179	9,764	9,462	9,346	9,077	9,017	8,651
	Вижницький	5,901	5,725	5,346	5,379	5,371	5,153	5,171	4,622
Дніпропетровська	Дніпровський	124,074	128,464	132,665	138,342	140,027	145,938	151,425	154,234
	Кам'янський	29,379	30,356	31,494	32,727	33,281	34,155	35,240	35,780
	Криворізький	46,538	49,107	51,860	54,540	55,883	58,273	60,351	61,259
	Нікопольський	10,759	11,169	11,365	14,853	16,081	20,767	25,063	27,338
	Новомосковський	14,926	15,416	15,643	16,077	16,181	16,521	16,817	17,000
	Павлоградський	16,926	17,763	18,295	19,005	19,319	19,984	20,637	22,919
	Синельниківський	19,122	19,801	20,371	21,318	21,587	22,276	23,219	23,698
Івано-Франківська	Івано-Франківський	50,581	53,738	7,972	55,698	57,917	55,556	58,617	57,803
	Калуський	8,052	3,688	4,767	14,238	13,931	7,765	10,150	13,698
	Коломийський	20,560	21,118	23,629	20,382	8,040	20,832	19,038	19,757
	Косівський	9,932	9,143	-	2,620	2,290	4,884	4,880	3,971
	Надвірнянський	19,469	7,161	7,142	17,059	12,132	12,146	16,672	9,996

Як ми бачимо *за даними МОМ Дніпропетровська область є одним із лідерів по країні по кількості прийнятих ВПО*. І в порівнянні з іншими областями країни, кількість нових внутрішньо-переміщених осіб в Дніпропетровській області не зменшується, а навпаки має тенденцію до

зростання. Серед внутрішньо-переміщених осіб як завжди домінують жінки, оскільки представляють одну із найбільш вразливих категорій населення. В межах проведеного дослідження були виявлені основні групи проблем з якими стикаються жінки-ВПО та зафіксовано досвід евакуації із попереднього місця проживання, що впливає на психологічну та особистісну життєву стратегію кожної окремої жінки. Пропонуємо вам ознайомитися із основними результатами, які були отримані в ході проведення соціологічного дослідження за допомогою методу глибинного інтерв'ю та фокус-групового обговорення.

Жінки-учасниці дослідження є представницями різних соціально-демографічних категорій та презентують досвід переживання війни та адаптації в нових умовах з урахуванням широкого кола потреб жінок сучасного українського суспільства. Під час підбору учасниць дослідження було враховано такі фактори як: наявність/відсутність дітей, наявність дітей молодшого віку, наявність дітей підліткового віку, наявність повнолітніх дітей, наявність онуків, наявність членів родини, які потребують додаткового піклування. Регіони з яких переїхали до Дніпропетровської області як місця тимчасового перебування: Харківська область, Чернігівська область, Донецька область, Луганська область, громади Запорізької області, що знаходяться під тимчасовою окупацією, громади Дніпропетровської області, що перебувають у зоні бойових дій.

В ході обговорення загального контексту подій, які відбуваються в країні було окреслено індивідуальний досвід жінок переживання початку війни та першочергові стратегії реакції на військові події, що змусили їх покинути місце свого постійного проживання. Загалом абсолютна більшість учасниць дослідження (як під час фокус-групового обговорення, так і в ході індивідуальних інтерв'ю) відмічали той факт, що ніхто з них не очікував початку повномасштабної війни, навіть не зважаючи на присутній інформаційний шум щодо можливого нападу з боку росії. Кожна з учасниць, незалежно від віку та попереднього місця проживання, зазначала, що війна стала несподіванкою. Кожна учасниця дослідження розповіла, що усвідомлення початку війни прийшло вранці 24 лютого із звуками перших вибухів та перших інформаційних новин.

«Не вірили, не вірили, були на роботі. Сказали війна. Що? (FGD_SPK_5)»

«Як в Харків до дітей своїх приїхала, і як уже почали ці події, і нам телефонує син і каже тікайте, бо вас луплять гради, і коли донька, вони проживають на дев'ятому поверсі вийшла на балкон, ну, я цього всього і злякалася. (FGD_SPK_5)»

«Неочікувано було. Вперше ми побачили це все по телебаченню, коли показали, що війна, що розруха йде. Особливо Дніпро. Дуже багато бачили. Бачили, що були ракети. По інших городах - це була катастрофа... Нічого ми не думали,. Що війна буде розговори були, ну ми не ждали цієї війни, думали, що якось мине.(C04)»

«Ми до цього не були готові, ми не думали, що в 21 столітті може таке бути. (C03)»

В той же час певний час присутньою була впевненість, щодо можливості швидкого завершення військових дій, тому рішення щодо евакуації із попереднього місця проживання було прийнято не одразу. Домінуючими факторами виїзду із міста дислокації інформантом є загроза життю та посилення активних бойових дій на території громади/міста постійного проживання. Строки виїзду варіюються від 2-х тижнів до 2-х місяців, в залежності від розгортання географії бойових дій. Також вагомим фактором впливу на прийняття рішення щодо евакуації є наявність в інформанток або дітей, або родичів похилого віку, які потребують постійного догляду.

«Первый обстрел нашего города был 13 марта. Попали под обстрел. Сидели в подвалах. Вот начиная с этого момента, мы уже боялись куда-то далеко ходить. 16 марта мы выехали с детками. Выехали на эвакуационном автобусе.(C01)»

«18 марта снаряд попадает на моё рабочее место. Там магазин такой большой. Взрыв и рядом люди в банкоматах деньги получали и от взрыва погибли люди. И я вижу что валяются....лежат на земле перед магазином прямо на стёклах

люди.... это такой шок был.....после этого я с таким страхом добежала до дома. И я поняла, что нужно уезжать, срочно уезжать. (C02)»

«Були бойові дії. І ми не так далеко знаходимося. Межова це рядом з Донецькою областю. І це було дуже страшно. Забрала я бабусю, свою маму 1938 року народження і ми приїхали сюди в Дніпро. (C04)»

«До 4 марта мы по подвалам бегали. Все таки пора ехать было. В очередях по 5 часов стояли на морозе, еда заканчивалась. Что делать? Папа ехать отказался. Вот не поеду и все, мы затолкали его в микроавтобус, там такой скандал был. (FGD_SPK_8)»

«Ми виїхали з марту. Двое детей, один очень маленький. Говорили, что может все решится. Но нет. Не видели небо днями. Дети очень сильно напуганы были. От обстрелов просто стены трусились буквально каждый день. Начали так сильно бомбить. (FGD_SPK_9)»

Більшість жінок не мали чітко спланованого маршруту переміщення, в основному місце тимчасового проживання обиралося під впливом наявності знайомих, родичів, які проживають у даному населеному пункті, або близькістю розташування Дніпра до попередніх місць проживання інформанток. Майже для всіх учасниць дослідження Дніпропетровська область – є першим пунктом проживання поза своїм містом постійного проживання.

«Нет, нет, плана вообще не было. В том-то и дело, что мы ехали просто эвакуационным автобусом, который вывозил сначала на Покровск, а с Покровска поездом до Днепра. С жильем в Днепропетровской области нам помогла, получается, моего папы, двоюродная сестра – мы ей позвонили попросили найти что-нибудь. Она уже связалась с волонтерами. (C01)»

«Ні, ну не було такого плану, це було спонтанне рішення виїхати. У знайомих ми поселилися. (C03)»

«Ну ми їхали до близьких родичів. (C04)»

Окремо варто виділити досвід жінко-ВПО, яка перебувала під окупацією достатньо довгий період і виїжджала із окупованого населеного пункту. В даному випадку можливість покинути місце свого постійного проживання була ускладнена не лише логістикою пересування, але й безпосередньо перешкодами покинути населений пункт через контроль з боку окупаційних військ та окупаційних адміністрацій. Травматичний досвід життя під окупацією посилювався необхідністю виконувати функції патронатного батьківства даною жінкою. Окупаційні війська забороняли вивозити дітей з населеного пункту, за умови того, що жінка не є прямим родичем дитини, і здійснювали спроби вивезти дітей до російської федерації. Наявні були факти допитів та арештів жінки за відмову від співпраці, присутні факти в населеному пункті колаборації та здійснення доносів за допомогу ЗСУ. Мародерство, крадіжки, катування та залякування є поширеною практикою на окупованих територіях. В цих умовах жінки стають однією із найуразливіших категорій населення.

«У нас, конечно, сложно было щодо евакуації, ну, як сложно у прийнятті рішень. Ми в Пологах в окупації з 3 марта. Бачили як заходять урагани і авіація наступала два дні. Ми пересиділи подвалі і пішли в дім. Ми остались окупації. Ну і що сталося? З 3 марта і до 1 августа ми жили в окупації. Я патронатний вихователь, на мені двоє чужих дітей, мама яких випиває і була позбавлена батьківських прав. Дуже багато я пройшла не раз комендатуру і була на їхніх подвалах по поводу, щоб здати їм дітей. Були пропозиції на роботу із ними. Ну, я категорично казала – навіть під наркозом ви мене не вмовите. Які мене здали колеги, що я помагала своїм хлопцям. Це страшно, страшно, коли бомблять, але саме страшно жити в окупації коли ти не розумієш коли наші прийдуть... Прийшло на тебе усний донос. Слідуючий буде письмовий і далі тебе немає якщо не підеш на співпрацю... ламають, щоб я здала дітей в інтернаті. Ми українці своїх дітей не кидаємо. (FGD_SPK_1)»

Для багатьох жінок, учасниць дослідження рішення щодо евакуації було непростим. Це рішення досить часто відкладалося до останнього. Маршрут евакуації був організований або самостійно, або за сприяння

волонтерів. В основному жінки розраховували лише на власні кошти. Травматичність досвіду переїзду є різною – від радикально небезпечного пересування, до достатньо організованого виїзду. Учасниці дослідження відмічають, що було недостатньо інформації щодо «дорожніх карт» переїзду – куди, як, основні маршрути виїзду, до кого звертатися. Але в той же час, багатьма наголошувалося, що на їхньому шляху слідування постійно зустрічалися в різних локаціях волонтери, які надавали організаційну, психологічну та гуманітарну підтримку.

«Мы не сразу до Днепра добрались, дорога перекрыта была, пришлось в Бахмут ехать. Машина ломается, по бокам стреляли всю дорогу. Не знаю каким чудом, но мы добрались до Словянска за 8 часов. Нам очень хорошие волонтеры попались. (FGD_SPK_9)»

«Еле выехали, через центр, Холодную гору и едем и видим разрушенные дома, страшно, конечно, глазам не веришь, страшно видеть. Мы ехали 7 часов. (FGD_SPK_9)»

«22 березня ми прийняли рішення, бо це вже було четверте. До цього ми 4 рази збирали речі і їхали по городу і поверталися додому. Поверталися на не знаю чому. (FGD_SPK_6)»

«Нашли тут волонтеров, договорились. И нам уже конкретно сказали адрес только условия в трёхкомнатной квартире будут жить три семьи, то есть каждому по комнате...(C02)»

«На следующий день мы нашли, как бы центр, где выдают помощь, волонтерские организации. К примеру в Мирнограде в ДК была Ольга Владимировна. Очень хорошие люди. Все очень хорошо помогали. Во-первых нам помогали матрасами, постельным бельем, средствами гигиены. (C01)»

Вже за місцем свого нового перебування більшість жінок зверталася за різними видами допомоги до волонтерських організацій – від продуктової допомоги, допомогою з одягом, меблями, предметами побуту, допомогою у пошуку житла та оформленню необхідних документів для отримання довідки ВПО. В загальних категоріях, більшість жінок-учасниць дослідження оцінюють власний індивідуальний досвід адаптації на новому місці

проживання в позитивних категоріях. Враховуючи, що жінки-ВПО перебувають у складних фінансових та гуманітарних умовах, факт наявності позитивних самооцінок умов адаптації може бути пояснений відчуттям психологічної безпеки на новому місці проживання, у порівнянні із постійним почуттям фізичної небезпеки на місці свого попереднього проживання.

Більша частина учасниць дослідження відмічали, що переїхали повним складом родини – з чоловіками, дітьми, батьками похилого віку. Лише декілька жінок зазначила, що їх чоловіки залишилися на попередньому місці проживання. В той же час значна частина опитаних відмічають, що в місті їх постійного проживання залишилися деякі непрямі родичі та знайомі, з яким вони підтримують зв'язок телефоном. Причинами за яких чоловіки деяких жінок залишилися на попередньому місці проживання є наявність роботи там в даний період. В зоні окупації члени родини жінок не залишилися.

Результативність отриманої допомоги та сприяння від державних установ, громадських організацій, волонтерських центрів, міжнародних гуманітарних місій, медичних працівників, учасницями дослідження було оцінено нерівномірно. Найбільш позитивно були оцінені волонтерські організації та гуманітарні штаби допомоги переселенцям, оскільки жінки мали найбільший досвід взаємодії із ними. Взаємодія із державними установами загалом оцінювалася неоднозначно – радикально негативних відгуків не було зафіксовано, в той же час достатньо часто були присутні зауваження щодо швидкості оформлення ряду необхідних документів – посвідок ВПО, які потрібно було переоформлювати з одного населеного пункту на інший, видача пенсійних посвідчень, відсутність юридичних консультацій. Учасниці зазначають, що державні виплати для ВПО получили все максимум за 2 місяці. Виключення виплати на патронажних дітей. Взаємодія із міжнародними гуманітарними місіями проявлялася на рівні оформлення запитів на конкретні види фінансової допомоги – від Червоного Хреста, від ООН, від ОБСЄ. Запити на допомогу були схвалені, строки виплат допомоги різняться в кожній з учасниць. Досвід взаємодії із медичним кластером в цілому є позитивний, основними проблемними

точками є переоформлення договорів із сімейними лікарями та направлення на консультації до спеціалістів різного профілю. В той же час учасницями дослідження були відмічені стратегії та практики допомоги із боку медичних працівників у вирішенні їх базових проблем, пов'язаних із здоров'ям. Частина жінок потребувала за цей період необхідності серйозного медичного втручання і відмічала потребу у додаткових коштах на лікування, що не могли покрити власними силами і відповідно доводилося звертатися за допомогою до волонтерських організації чи гуманітарних фондів.

Окремим блоком обговорення виступало виявлення найгостріших проблемам, з якими стикнулися жінки-ВПО, змінивши місце свого проживання. Серед основних проблем присутні: фінансові обмеження, необхідність відповідного житла, медичне забезпечення, нестача оргтехніки для організації комфортного онлайн-навчання дітей, працевлаштування, необхідність допомоги із оформленням документів.

«Найбільше – то медицина, но вже багато питань з сімейним лікарем не вдалось заключити, поїхала в поліклініку, там не вирішили питання. (FGD_SPK_4)»

«Житло. В квартирі на полах уже холодно спати, діти все ж таки. Ну, немає нічого, бо приїхали із сумками без одіял, без подушок. Ну, якби предоставляли таким людям, які виїжджають безкоштовно житло, тому що ціни до 7000 якась одна кімнатка. У нас немає можливості онлайн учитьсся. У нас дома ще при окупації позабирали 2 комп'ютера дітей. Є телефон. На вайбер там кидають завдання-фотографію, ми виконуємо, фотографуємо і висилаємо. (FGD_SPK_1)»

«У нас велика потреба у житлі. Нашу квартиру, там щось вже виставили на продаж, уже люди ходять, дивляться. Потім нам потрібно ще медицина. (FGD_SPK_6)»

«Ну, гострих проблем немає, але продукты харчування нам дают, штаб помагає, ну по мінімуму все є. Ну, конечно самое важное памперсы, они очень дорогие. (FGD_SPK_9)»

«Продовольчо ну, якби так сказати, нам допомагають і гуманітарної допомоги, пока как бы с этим. Вот в денежном плане есть нужда.(C01)»

«Так, дуже дорого коштує все. Треба було дуже багато коштів для того, щоб зробити цю операцію.(C04)»

«Житлові проблеми, продукти. Ми пенсіонери. То ви ж знаєте, які у нас пенсії, як можна виживати? (C03)»

«Однокомнатная квартира 7000-8000 тысяч. И то кинулись, глянули, там батареи нет. Хотите живите, сами делайте. В общем тяжело с жильем.(C02)»

У блоці обговорення гендерно-чутливих проблем ВПО, абсолютно всі учасниці дослідження зазначили, що не стикалися із проявами гендерної дискримінації, утисків протягом останніх півроку або більше. Також жінки не фіксували із проявами насилля та агресії по відношенню до них. З одного боку, ці дані свідчать про відсутність поширення практики гендерної дискримінації в явній формі, в той же час в латентній формі прояву гендерного насильства існує брак поінформованості жінок щодо меж допустимої поведінки по відношенню до них, що обумовлено поки що обмеженою політикою інформації щодо інших проявів гендерного насильства окрім фізичного. Інколи практики банальної допомоги сприймаються як позитивне відношення та повага, що не є абсолютно тотожним в фокусі політики гендерної толерантності. Виходячи із отриманих в даному дослідженні даних ми можемо говорити лише про відсутність фактів фізичного насилля та відкритої гендерної дискримінації. Відповідно на запитання щодо того чи почувається жінка у безпеці у місці свого перебування зараз, всі учасниці дослідження відмітили, що на даний момент вони відчують себе у відносній безпеці, побоювання викликають лише інциденти ракетних обстрілів міста.

«Не сталкивалась с дискриминацией ни я, ни дочка. Наоборот парни молодые, студенты нам очень помогали, сумки носили, угощали, такси вызывали. Ну, на оборот очень помогали. (FGD_SPK_8)»

«Ой.....Знаете в данную минуту чувствую себя в безопасности.(C02)»

«Кожного разу чуємо ці вибухи, ці ракети, оці тривоги, так що ми не в безпеці. Тривога дуже велика, дуже переживаємо. (C04)»

Відносно окремого обговорення можливостей для працевлаштування, учасниці дослідження висловлювали різні думки – з одного боку, частина жінок працює віддалено та не потребує додаткового працевлаштування, з іншого боку, частина думок розділилися щодо того чи існують відкриті можливості влаштуватися на роботу. В загальній оцінці жінки висловлювали бажання отримувати допомогу із працевлаштування (виключенням є жінки похилого віку, які мають пенсійне забезпечення). До державних центрів зайнятості зверталися у питанні пошуку роботи лише декілька жінок-учасниць дослідження. В той же час учасниці глибинних інтерв'ю зазначали, що не проти отримати консультації щодо працевлаштування чи юридичний супровід від різних організацій в онлайн форматі. Таку думку визначили жінки здебільшого молодшої та середньої вікової групи. Жінки старшої вікової групи готові спілкуватися телефоном із різними спеціалістами, але надають перевагу безпосередньому спілкуванню із представниками організацій, які готові надати їм таку підтримку.

«Працевлаштування... Так, я звільнилася з роботи, тому що вже виплат ніяких не було. І зараз я стою у центрі зайнятості в місті Кам'янське. Я вже стою, якби місяці чотири в центрі зайнятості. Ну, пока роботи для мене нет. (C01)»

«Ну вот, я как бы числюсь официально оформленной, но мой как бы наш магазин, тот который у нас был в Авдеевке – он разбит. Сотрудники, как бы, никто не работаем, за нас налоги никто не платит. Трудовые наши книжки, говорят, где-то в Киеве. Выдать на руки нам – их не выдают и как бы я и не работаю и числюсь, что у меня есть место работы. А я ничего с этого не имею – ни зарплаты, ни налоги не платятся ничего. (C02)»

Абсолютно всі жінки-учасниці дослідження зазначають, що не стикалися з проявами недоброзичливого відношення до них, як представниць-ВПО. Навпаки було озвучено, що вони відчують відкритість і підтримку із боку громади, в якій вони зараз тимчасово проживають. В ході обговорення не було зафіксовано досвіду дискримінації за ознакою територіального статусу чи інших критеріїв. В той же час одна учасниця дослідження відмітила, що оскільки має досвід попереднього тимчасового перебування в іншому регіоні країни, вона відмітила, що в Дніпрі відчуває більш приязне та відкрите відношення до неї та її родини. Жінки, які переїхали із території Харківської області відмічали схожість Дніпропетровщини та Харківщини та відсутність бар'єрів для інтеграції.

«Днепр очень похож с Харьковом, поэтому все хорошо. Приехали. Пошли в школу, все очень хорошо нас приняли, без всяких там проблем. И директор, и учителя хорошие, соседи нормальные. Ни разу за это время не слышали от кого что-то вроде – понаехали. Это не как во Львове. (FGD_SPK_2)»

«Ні, ні! Даже наоборот, все люди добрые, как-то помогают. Поселок маленький и все друг друга знают. Поэтому нас видно издалека. Поэтому как только мы приехали, все сразу что-то приносили - то шторы, то постельное. Так все нормально. (C01)»

Окремо в ході дискусії були обговорені найбільші страхи та побоювання жінок. Домінуючим є страх, пов'язаний із війною, невизначеністю щодо того скільки триватиме війна, фіксується відсутність впевненості у майбутньому, неможливості будувати плани щодо подальшого життя і також відповідно виринають побоювання щодо здоров'я членів родини. Також жінок хвилює питання фінансової забезпеченості та наявності житла для проживання. Тобто ми бачимо, що на перший план виходить страх незадоволення базових вітальних потреб у безпеці, здоров'я, наявності першочергових засобів існування.

«Постоянно этот страх. Это неуверенность в завтрашнем дне. Сейчас нигде нельзя сказать, что безопасно. И от этого еще больше страшно, страшно остаться без жилья сейчас. (C01)»

«Ой, боюся за життя своїх рідних, найбільше боюся за життя дітей, внуків, всіх взагалі людей. Страшно, дуже страшна. Кожен раз показують по телебаченню, в телеграм каналах, новинах. (C04)»

«Ну саме більше, чого боїмося - це продовження війни. Хочеться, щоб війна швидше вже закончилася. (C03)»

«Ну, больше всего конечно за детей переживаю, что бы у них все было хорошо. (FGD_SPK_9)»

«Ой, страх безысходности, вот когда.... Лишь бы были все здоровы, знаете. Была возможность помочь моим родным и не дай Бог заболеть и оказаться без средств к лечению. Оказаться на улице, без ничего. Не хочется быть бомжами. (C02)»

Учасницям дослідження було запропоновано зазначити власні подальші міграційні інтенції. Більшість жінок зазначили, що планують повернутися на попереднє місце проживання за умови завершення бойових дій та лише за умови, що місце їх проживання перебуватиме на підконтрольній Україні території. Лише деякі жінки старшої вікової групи готові повернутися до місця свого проживання до завершення війни, але також за умови зменшення інтенсивності військових дій. Виразили впевнену думку, що не планують повертатися на попереднє місце проживання, а будуть вже адаптуватися в даному населеному пункті лише декілька жінок, житло яких у їх місті було повністю зруйноване та місто є не придатним для проживання із дітьми. Можливість виїзду за кордон для тимчасового або постійного проживання розглядали лише пару жінок, але висловили невпевненість, що ці плани будуть реалізовано, лише відмітили, що не відкидають подібну можливість, а вирішальним фактором прийняття рішення будуть можливі перспективи для їх дітей.

«Дом разрушен, город разрушен, все вывезено. Куда возвращаться? Ну, я думаю уже тут оседать нужно. (FGD_SPK_9)»

«Я щира українка і Україну не проміняю, не проміняю нікуди. (FGD_SPK_5)»

«І я думаю, що я свою країну ні на що не проміняю. (FGD_SPK_1)»

«Да, были такие мысли и сейчас хочется сделать загранпаспорта. Что бы они были. Опять же я говорю, что сейчас нигде не безопасно и от этого еще страшнее с каждым днем. Не знаю, что будет дальше. (C01)»

«Девочки все говорят: что ты тут сидишь? Собирайся и уезжай. Как могу папу оставить? Но и о дочке надо думать. Есть свои нюансы. Может быть буду это рассматривать, но только ради дочери. (FGD_SPK_8)»

«Мое село до сих пор в окупації. Але там я даже при дуже великому бажанні не можу туди поїхати. Я дуже хочу там повернутись. (FGD_SPK_1)»

«Да, домой очень хочется. На данный момент наш город под Украиной, надеюсь, что он так и останется. Поэтому если возвращаться, то только на этих условия. (C01)»

«Плануємо, обов'язково потрібно трошки вилікуватися. І обов'язково повернемося додому. (C04)»

«Я очень надеюсь, очень хочу. Душа, каждый день болит, пока думаю. Все таки это наше, нажитое. (C02)»

Також учасникам опитування було запропоновано спрогнозувати можливі сценарії розвитку подій в країні, а також сказати, що є їх найбільшою мрією, до чого вони прагнуть у першу чергу. Більшість учасниць дослідження вагалися із відповіддю на запитання щодо перспектив подальшого розвитку подій, але в той же час, погоджувалися із думкою, що логічним та очікуваним із їх точки зору є завершення війни та стабілізація ситуації в країні із подальшим позитивним розвитком. Головні мрії жінок пов'язані також із закінчення війни та миром. Кожна із учасниць дослідження позитивно та натхненно описувала майбутню перемогу України у війні. Досить чітко простежується взаємозв'язок між настанням миру і вірою жінок у краще щасливе майбутнє.

«Я думаю, що все у нас налагодиться, що все буде Україна. Ми відбудуємо нашу країну. Любимо Україну, любимо людей, наших захисників, які захищають нас. Знаю і думаю, що все буде добре. (C04)»

«Ой, ну я думаю, что все урегулируется. Не может же эта ситуация продолжаться вечно. Все таки мы дождемся мира, тишины, покоя, что не будет этих разногласий и мы останемся на своей земле. (C02)»

«Хочеться вірить, що все закінчиться. Скоро все закінчиться, дуже хочеться віриться. (C03)»

«Вірю, що вона закінчиться, і я дуже вірю у наших військових, і я дуже вірю в нашу Україну, що вона буде нас сама найгарніша, сама найсвятіша і всі будуть її тільки поважати. І всім миру всім. (FGD_SPK_5)»

«Наша мрія, щоб закінчилася війна. І я дуже цього хочу. (FGD_SPK_1)»

«Так..... чого б я хотіла найбільше? Да... там миру, спокою, щоб мої рідні були зі мною, здоров'я. Всі живі живі і здорові. (C02)»

«Мрія? Щоб настав мир! (C01)»

РОЗДІЛ II

РЕЗУЛЬТАТИ АНАЛІЗУ СЕРІЇ ГЛИБИННИХ ІНТЕРВ'Ю З ДРУЖИНАМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Повномасштабна війна в Україні стала надзвичайним викликом для всіх українок, особливо вразливу когорту населення складають жінки – дружини військовослужбовців, які зараз проходять непростий шлях - шлях пошуку внутрішньої сили для того, щоб чекати, підтримувати і вірити в чоловіків, які мужньо боронять суверенітет і незалежність нашої держави. Тому, одним з завдань соціологічного дослідження було проведення серії глибоких інтерв'ю з дружинами військовослужбовців, які проживають в межах Дніпропетровської області на предмет ***виявлення специфічних життєвих ситуацій, з якими стикаються жінки під час перебування чоловіків у зоні бойових дій, а також психологічних особливостей комунікативної поведінки, які актуалізуються / формуються в процесі переживання зазначеної ситуації.*** Всього було опитано дев'ять інформанток. Основою формування вибіркової сукупності якісної стратегії соціологічного дослідження стала міра теоретичного насичення.

ПОЧАТОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ. ЗАГАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ПОДІЙ

Перший блок питань стосувався загальної оцінки ситуації, обумовленої повномасштабним вторгненням. В цілому інформантки зазначили психологічну неготовність і, навіть, заперечення самої можливості війни, незважаючи на присутність в медійному полі цільових меседжів, націлених на мобілізацію українців. Типово, події 24 лютого інформантки описують в наступних категоріях:

«ми були у дуже великому шоці» (B03), «так в конфлікт і не вірилось, в те, що буде щось серйозніше» (B02), «я не была готова к такому масштабному событию» (B05), «для мене особисто война почалася нежданно, негаданно, потому что, я не ожидала, не думала, что она вот так резко начнется» (B01), «в це не

вірили. Ну як, я в принципі сама для себе підозрювала, що можливо, щось назріває. Але, щоб саме повномасштабна війна? Ну ні» (B04).

Загалом, подібна психологічна неготовність до ситуації війни підтверджується і результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» 16-17 лютого 2022 року. Тоді лише 19% опитаних оцінили ймовірність повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну як високу, 33% – як середню, 20% – як низьку, 25% вважали, що немає жодної загрози. Кількість опитаних, які не вбачали загрози, суттєво різнилася за регіонами: від 14% на Заході до 42% – на Сході країни².

Незважаючи на фактор особистісного (не)сприйняття факту повномасштабного вторгнення, готовність держави дружини військовослужбовців оцінюють на досить високому рівні:

«мені здається, що була готова (B01), «готова здається. Вони взагалі, ну прям молодці. От прям готові (B04), «я вважаю, що наша держава була готова. Бо якби наша держава не була готова. Вибачте, мабуть, наші території були б набагато більше окуповані (B05), «24 лютого наші війська були розставлені по позиціям. Наша військова техніка була розвезена там, де вона потрібна, була. Мабуть, готувалася (B02), «мені здається, що влада знала більше, ніж ми. Але, мені здається, для них це теж було ударом» (B01).

Зазначене, є латентним показником довіри до органів влади і свідчить про високий рівень підтримки «перших» осіб держави і прийнятих рішень, які стосуються стратегії ведення військових дій. В той же час, показовим є зростання індексу громадянської самосвідомості. Починаючи з квітня 2022 року Соціологічна група «Рейтинг» в ході восьмої хвилі загальнонаціонального опитування: «Україна в умовах війни» (6 квітня 2022р.), зафіксувала значне зростання почуття гордості за Україну серед респондентів - якщо у серпні 2021 року 34% опитаних зазначали, що

² Динаміка оцінки військової загрози (16-17 лютого 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_ocenki_voennoy_ugrozy_16-17_fevralya_2022_g.html

відчувають гордість за державу (у той час переважала емоція суму щодо України), то з квітня це відчуття є домінуючим (80%)³.

Дружини військовослужбовців також вказують на високий мобілізаційний ресурс українців, які неабияк згуртувалися перед лицем зовнішньої загрози:

«згуртувалися перед лицем біди. Такої великої згуртованості ще не було» (B04), «суспільство швидко мобілізувалося і кожен чітко знав свою місію, роль. Так, я дуже-дуже пишаюся нашим народом. Це дуже велика справа» (B05), однак, готовність суспільства до повномасштабного вторгнення в цілому оцінюють в негативній тональності: «в принципі, ніхто мені здається, ніхто не був до цього готовий. Просто так сталося. Прийшла велика біда в країну» (B04), «ну ні, суспільство було не готове ніяк, ні взагалі, ні на один процент. Можливо, десь якісь там люди і передбачали щось таке. Але на жаль, я бачила дуже, дуже велику паніку взагалі. Всі панікували, тобто люди сприйняли це дуже важко» (B02), «більшість населення ставилися до цього всього так, як і я, наприклад, всі сподівалися, що ну 21 століття, цивілізовані люди. Мені здавалося, що все ж таки цього не станеться» (B01).

Окремим предметом аналізу в ході дослідження стали міграційні настрої дружин військовослужбовців на момент початку війни, оскільки

³ Восьме загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (6 квітня 2022). URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/b29c8b7d5de3de02ef3a697573281953.html>

кількість українок, які покинули рідну домівку і виїхали за кордон досить суттєва і змушує вже на державному рівні обговорювати складну демографічну ситуацію і майбутнє відновлення генофонду нації. Варто зазначити, що питання виїзду за межі країни залишається складним і здебільшого залежить від подальшого розвитку подій та ескалації конфлікту, хоча дружини військовослужбовців вказують на неготовність (здебільшого психологічну) до еміграції, і, як альтернативу, переміщення всередині країни в більш безпечні регіони:

«дуже страшно. Я, але я до останнього не хотіла виїжджати, я досі не хочу (B01), «ну про закордон - ні. Я даже це не обдумувала Я даже це не обдумувала. Ну ми виїжджали - ми були як внутрішні переселенці» (B04), «я хочу сказати коли таке сталося - це, мабуть, в квітні місяці. Ну я не покинула територію України. Я покинула область на місяць» (B05), «думки були, так. За кордон взагалі не розглядали виїзду. Може, тутдесь по території України (B03).

ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА ЧОЛОВІКА. ЗМІНИ В ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ. ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ (ПОБУТ, РОБОТА, НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ТОЩО)

Аналіз наукових джерел та емпіричних розвідок дав змогу визначити, що життєву ситуацію дружин військовослужбовців можна умовно поділити на два етапи: перший – коли чоловік перебуває в зоні бойових дій, а другий – після його повернення (як контекст вторинної травматизації). Зважаючи на ціль і завдання дослідження, зосередимося на вивченні специфіки першого етапу, коли чоловік перебуває в зоні бойових дій.

Серед жінок, з якими було проведено інтерв'ю, були як ті, чиї чоловіки пішли до лав ЗСУ добровільно, так і ті, чиї чоловіки були мобілізованими:

«добровільне рішення. Ну як, він не ховався, він навіть дзвонив на роботу до себе в відділ кадрів і питав, чи повістка прийшла» (B04), «як почалася війна, він в перший день пішов шукати, куди піти. Ну, тобто, спочатку він хотів піти в тероборону. Там вже встигли набрати, він туди не встиг. Потім він пішов у...

воєнкомат і його взяли, взяли в воєнкомат» (B01), «його мобілізували на початку березня. Він в мене сержант, то він був в перших рядах мобілізованих, і це, навіть, не обговорювалося, бо захист країни стояв в першу чергу» (B05), «на облік до тероборони він став 25 лютого вже. Тобто, людина прокинулася і сказала: "Ну треба щось робити"» (B02), «Це було вимушене рішення. Його призвали» (B03).

На питання інтерв'ю, з якими проблемами Ви стикнулися в перші тижні військової служби чоловіка, ми отримали надзвичайно емоційно забарвлені відповіді:

«з'явився дуже великий страх за дитину, за себе, за чоловіка. Було дуже тяжко» (B03), «пережили шок і сльози і не сприйняття. Бо за всі роки, що ми разом, ми так не розлучалися надовго» (B02), «це швидше психологічний був такий тиск - переживала, хвилювалася» (B05), «шок був, великий шок. Новини ці кожен день. Це неможливо» (B01), «ну було дуже важко і морально, і фізично» (B04).

Вказане, дає можливість зробити висновок, що під час очікування з фронту чоловіків у жінок спостерігається низка можливих психоемоційних станів: виражене емоційне і фізичне напруження, тривога, дратівливість, розгубленість, втома, безсоння. American Academy of Sleep Medicine опублікувала результати дослідження вчених, які вивчали психологічні аспекти життя в сім'ях військовослужбовців. До дослідження було залучено 1480 жінок, які перебували у шлюбі з військовими. Жінки відповідали на запитання, що стосуються сну і проблем з ним, настрою, психологічного настрою, частоти депресивних розладів, задоволеності життям, причин відвідування лікарів. В результаті виявилось, що 54% дружин військовослужбовців тривожно сплять ночами, довго не можуть заснути, прокидаються розбитими, в пригніченому стані, часто відчують напади депресії і апатії, декілька разів на тиждень відчують сильну втому⁴.

⁴ Дружини військових мають проблеми зі сном — психологи. URL: http://news.com.ua/zdorovja/druzhyny_vijskovykh_majutj_problemy_zi_snom_06104.html

В ході дослідження також було встановлено, що жінки відчують виснаження через напруження, їх турбує відсутність навичок подолання незвичних життєвих негараздів; їм важко сприймати складнощі, що виникають, знаходити конструктивні рішення:

«ну є такі речі, коли я покладалася на нього. Зараз його немає і мені потрібно цими речами займатися самотійно» (B02), «от чоловік приїжджає іногда, а мені тепер незвично, коли він приїжджає додому. Приїжджає і каже: "Так, ти вже сама всьо рішаєш. Тобто все добре" (B01), «це дуже важко. Мені часу на себе взагалі немає, щоб там по дому щось робити - тоже немає. В нас там то дверка на комоді обвалилась. Понімаєте, я вже вмію прикручувати. Ну то вуголь їздила до нього на роботу сама. Ну це дуже важко. Я ж кажу - і морально, і фізично» (B04).

Незважаючи на описаний всіма інформантками стан шоку в перші тижні вимушеної розлуки з чоловіком, на питання щодо взаємодії з волонтерськими організаціями жінки відповіли ствердно, при чому дружини військовослужбовців самі активно беруть участь в волонтерській діяльності та донатять на ЗСУ:

«як ми вже знали, що його забирають - ми скинули, цю тисячу на ЗСУ. Вот ми скинули ці гроші, потім на даний момент, я роблю окопні свічки сама і за власні кошти» (B03), «ми допомагаємо і діти. Як знаєте, що наші воїни дуже цінять допомогу і підтримку діток наших... І ось недавно ми їм відправляли також посилочку. Дітки і ми, батьки збирали смаколики і своїми руками, і в'язали, шили. Тобто, ви знаєте, хто що міг» (B05), «хлопці тут були проїздом, і ми чай носили. Як глобально - так, тобто, донати - так це було... тобто, це донати, це якісь такі речі зібрати. Отак, в такому плані» (B02), «брала участь і допомагала речами. Речами і продуктами біженцям. Плюс, ми переводили кошти на Збройні Сили України в фонд "Повертайся живим". Також, продукти передавала волонтерам. Ну шкарпетки там, все, що необхідно було. Передавали волонтерам, волонтери уже передавали на фронт» (B03).

Зазначене, дозволяє зробити висновок, що кожен українець і кожна українка активно включили в боротьбу з ворогом, хто на передовій, а хто в тилу.

Болючим питанням для дружин військовослужбовців стала тема дітей, а саме побоювання відносно емоційного стану. Дослідники зазначають, що характерними для дітей військовослужбовців є саме сильні, неочікувані або тривалі хронічні впливи, які створюють постійне стресове тло і які мають деструктивну дію на них. Virізнюються наступні специфічні чинники надмірного стресу у дітей військовослужбовців:

- соціальні (зумовлені контекстом військової служби);
- родинно-побутові (зумовлені контекстом стосунків у родині, типом прив'язаності та типом виховання дітей);
- особистісні (зумовлені характерологічними особливостями батьків);
- психоемоційні (зумовлені хронічним станом дистресу у батьків, нестабільним психоемоційним станом батьків);
- психодинамічні (зумовлені відсутністю сформованості сприятливих форм подолання наслідків впливу стресових чинників, життєстійкості)⁵.

Як побоювання відносно психоемоційного стану дітей інформатики вказують на формування напруженості, необхідності психологічної допомоги:

«Його пустили на 2 дня. Всього. Ну дитина його не вгадала вообщє. І це було саме таке болюче, що до нього Льоша підходить, а він кричить, тікає від нього. І так пройшло два дня» (B04), «коли дві людини займаються вихованням дитини - це набагато легше. Тобто, і в шкільному плані. Є якісь речі, які хлопчику тато зміг пояснити краще» (B02), «психологічна робота з дітьми здебільшого... Можливо, якісь колективні зайняття, які б допомагали дітям адаптуватися» (B02), «для дітей, наприклад, так, можливо якісь

⁵ Журавльова Н. Особливості вторинної травматизації в дружин ветеранів війни: орієнтири психологічної допомоги. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2018. С. 124–151.

тренінги. Для доньки, мабуть так, бо вона дуже теж переживає без тата. Була дуже приязна з ним» (B01).

При цьому власний адаптивний потенціал, тобто, можливість поєднувати сімейне життя, батьківство, основну роботу та можливо громадську/волонтерську діяльність оцінюють достатньо оптимістично:

*«може, може. Конечно може (*прим. українська жінка) Все залежить.... Але ж ви бачите, як це сталося? Військовий, він настроює на це все, він там за нас бореться кожен день» (B01), «абсолютно так, тому що в нас немає наразі іншого вибору взагалі» (B02), «я сильна українська жінка. Я все зможу, як показав опит» (B03).*

В той же час, достатньо вагомою проблемою залишається професійна самореалізація, адже жінки зазначають, що дистанційний формат функціонування закладів освіти прямо впливає на можливість повноцінного працевлаштування, особливо це стосується жінок, в яких діти дошкільного та молодшого шкільного віку:

«зараз в декреті. До цього була час як підприємець - працювала парихмахером. Зараз немає на кого залишити дитину. І от живем на ті гроші, які заробляє чоловік, та на державні виплати» (B04), «так трудова діяльність змінилася, в якому сенсі: повторюю, що працюємо ми в дошкільному закладі і звісно, що ми всі перейшли на дистанційну форму навчання, яка по-перше, була дуже складна, але зараз ми вже навчилися» (B05), «10 років - це не той час, коли дитина може залишатися сама. Тобто, якщо раніше в нас були графіки, і ми не залишали дитину дома одну, то зараз ситуація такої тривоги. Але як? Як кожна мама, ти тільки ти» (B02), ми до війни планували весною переїхати в місто, оформити дитинку в інклюзивний центр, що б з нею працювали спеціалісти, а тільки вона адаптувалася в цьому центрі з спеціалістами., то відразу я знайшла б свою роботу і також працювала» (B03).

В ситуації вимушеної розлуки з чоловіком жінки вказують і на важливість допомоги з боку близьких та рідних:

«підтримка є. Всі мене підтримують. Спочатку мене це бісило, бо всі говорили: "Ти держися". Це дуже бісило. Але я сильна українська жінка, все видержу. Мені допомагають знайомі, друзі» (B04), «допомагають, так» (B01), «це дуже велика підтримка, і я відчуваю кожну, мабуть, кожну хвилину, кожну годину. Ми на роботі одна одну підтримуємо» (B05), «коли тебе не просто там: "Ой, ну тримайся". А це поміч навіть серед колег, коли тобі говорять, що приїдуть, допоможуть, знайдуть. В цьому плані - дякувати рідним» (B02), «дуже велика підтримка» (B03).

Іншою стороною підвищеної уваги до дружин військослужбовців, як зазначають дослідники, може стати так звана «втома від співчуття» та «вигорання» (існує певний зв'язок цих понять із вторинною травмою) (інформанта B04 вказала на формування подібного психоемоційного стану). Вважається, що людина може відчувати одне або кілька із зазначених станів одночасно. Втома від співчуття – це стан емоційної та фізичної втоми, що виникає в людей, які піклуються про тих, хто потребує допомоги, співчують їм, але не мають можливості зробити те, що хотілося б, не мають достатнього часу для власного відпочинку та турботи про себе. Втома від співчуття характеризується фізичним та емоційним виснаженням і, в подальшому, зниженням здатності співпереживати. Поняття «вигорання» також часто використовується як синонімічне до поняття «вторинна травма», але вигорання, як і втома від співчуття, не обов'язково передбачає дотик до травмівного досвіду. Люди можуть відчувати виснаження, коли стикаються зі збільшенням життєвих стресів удома і на роботі, відчують себе втомленими, але продовжують виконувати свої обов'язки, не залишаючи достатньо часу для відпочинку або відповідного догляду за собою⁶.

Допомогу від держави і обізнаність відносно прав, пільг та соціальних гарантій, які зазначені в Законі України «Про соціальний і правовий захист

⁶ Журавльова Н. Особливості вторинної травматизації в дружин ветеранів війни: орієнтири психологічної допомоги. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2018. С. 124–151.

військовослужбовців та членів їх сімей» інформантки оцінюють досить неоднозначно:

«поки не було нічого» (B03), «я сильно в це не вникала. Коли ми були внутрішніми переселенцями я принципіально не оформляли виплати, там 10 000 нам мали заплатити. Ми з чоловіком побалакали що я в цих деньгах не нуждаюсь, в мене єсть все саме необхідне» (B04), «ну так як ми на службі лише трошки більше місяця, ми не задавалися прямими такими цілями - добитися підтримки. Чесно, я дуже плаваю в цих питаннях. Але я знаю, що в нас в місті можна оформити грошову допомогу в розмірі близько 20 000 гривень. Але ми ще не займалися цим питанням» (B02), «ну сама не читала, але мені розповідали про ці закони» (B01).

Подібні висловлювання є свідченням того, що жінки в першу чергу орієнтуються на допомогу близьких та рідних і мало обізнані з юридично-правовими аспектами, що врегульовують їх статус. Тому, відповідаючи на запитання щодо необхідної допомоги, вказували на пріоритетність юридичної та психологічної консультації:

«мабуть, юридичної допомоги, Повторюся, що єдиний у нас годувальник - тато наш. Може якось можна його повернути з фронту, тому що я інвалід теж, як дитинка» (B03), «це, мабуть, психологічна робота з дітьми здебільшого» (B02), «ну скоріше, я так думаю, що мені б... не мені, а моїй дитині потрібно. Мабуть, все-таки якась психологічна може десь і підтримка» (B05), «психологічна, можливо. Навіть я вам скажу, що не кожна людина розуміє, в якому стані зараз ми всі знаходимося. Це зараз дуже актуально. Це психологічна допомога, я б хотіла отримувати» (B01).

Враховуючи вищевказане, вважаємо досить перспективною розробку та впровадження психоедукаційної програми для дружин бійців, яка буде спрямована на збалансування емоційного стану жінок, вироблення навичок ефективної комунікації, визначення тригерів, що запускають дію стресу.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ТА ОСОБИСТІ ФАКТОРИ АДАПТАЦІЇ

З огляду на те, що предметом дослідження була така чутлива тема, як сімейні стосунки, то окремий блок питань був спрямований на фіксацію факту усвідомлення та вербалізації жінками ситуації вимушеної розлуки з чоловіками. В даному випадку, відповідаючи на запитання щодо зміни у інтимних стосунках, інформантки реагували досить емоційно і говорили про суттєве емоційне виснаження:

«як вам сказати.... Емоції.... Ну, якщо тримати себе в руках, то все добре. А якщо піддаватися емоціям тут можна не жити? ... ніхто не розуміє того, що ти хочеш взагалі чути. Хочеш почути якесь співчуття? А чи щось інше, тому краще нічого не чути, не розмовляти чи ну.....не знаю» (B01), Всі ці емоції: і розлуки, і розставання і, мабуть, ревнощів. Ну буває таке, я розумію все. І після довгих розмов з чоловіком... і я до нього приїжджала і спілкувалися, і ми вийшли з цього глухого кута. І далі підтримуємо один одного. І особисте моє життя... Ну ви знаєте, я, мабуть, не просліджувала, як воно змінилося. Мабуть, змінилося» (B05), «я зараз скажу, коли ти з людиною 24 на 7 на дуже емоційному зв'язку постійно і тут так різко людини немає поруч. Це дуже зломлює десь, так вганяє в якісь такі рамки, що тобі наче дихати важко» (B02), «дуже одне за одним сумуємо, також тато сумує за дитиною, дитина за ним. Дуже важко, його не вистачає. Я не знаю як це пояснити, тяжко» (B03).

Варто також зауважити, що вимушена розлука фактично трансформувала відносини у онлайн формат. Для багатьох сімейних пар такий досвід перший у житті, і часто вони не знають, як давати собі раду з емоціями, що є додатковим фактором як емоційного так і фізичного виснаження.

Підтвердженням вищезазначеного слугують результати дослідження харківської психологині Олени Сорокіної, проведеного методом роздаткового анкетування (було опитано 50 дружин військовослужбовців віком від 21 до 52 років, 2020 р.). Отримані дані дали змогу дослідниці визначити основні труднощі дружин військовослужбовців: про емоційне виснаження висловились 83% опитаних; побутові проблеми визнали 63%;

відсутність підтримки чоловіка, відчуття самотності переживали 61%; про економічні труднощі зауважила третина жінок. Фінансові проблеми пов'язані не лише з тим, що жінка змушена самотійно забезпечувати сім'ю, часто потрібно купувати одяг та спорядження для чоловіка, який перебуває у зоні бойових дій. Додавалися і організаційні складності, які до цього розв'язував чоловік: технічний ремонт житла, пристроїв, інші незаплановані та непередбачувані побутові ситуації. Жінки мали пристосуватися до нової життєвої ситуації. І якщо на турботу про спільні сімейні справи, дітей та рідних вистачало сил, то турбота про себе залишалася на останньому місці. Опитувані скаржилися на фізичну та емоційну виснаженість, втрату почуття перспективи життя; важко було стежити за своїм здоров'ям, харчуванням, відпочинком, дотримуватися нормативності робочого дня⁷.

Інший спектр емоцій з переважно негативною валентністю жінки пов'язували з оточуючим соціумом, зокрема, мова йде про ситуації, які викликали почуття роздратування, агресії, гніву:

«були такі моменти, коли інші завдяки фінансовим там своїм можливостям, пригрілися на гарному місці. Вони ніби-то були в Збройних Силах, але вони були в "нагрітому" місці. Тобто, вони там могли їсти нормально, харчуватися нормально, спати, бачити там своїх рідних. Спати не на сирій землі саме в окопі» (B03), «це трошечки цей момент, коли друзі, близькі намагаються розрадити тебе. Тобто, витягнути кудись пройтися, або там на каву витягти, а в тебе просто немає сил ну ти цього не хочеш і не потребуєш. Але от в такому плані, так роздратування є, але треба брати себе в руки» (B02), «Роздратування. Ще мені, чесно, дуже обідно було за нас, за воїнів, за всю цю ситуацію» (B05), «хочеться, чути одне, а вони кажуть зовсім інше. Ну і за того, що політичні взгляди різні у людей, ми всі різні. І у нас кожний має там різні запитання, кожний на той чи інший, розповідає свою думку. А ну, дуже важко це все переварювати» (B01), «було (роздратування) в началі. А так, я в принципі, ну дуже така енергійна людина і общительна в кругу, наприклад, друзів, близьких мені людей. Ну війна просто дуже сильно профільтрувала моє оточення» (B03).*

⁷ Сорокіна О. Особистісні ресурси дружин учасників бойових дій у складних життєвих ситуаціях. URL: <http://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1079>

Подібні результати були отримані і харківською дослідницею Оленою Сорокіною, яка зазначила, що майже кожна шоста респондентка (15%) сказала, що відчувала соціальний тиск: якщо підтримка та позитивне ставлення близьких давали сили, то жалість з боку оточуючих, навпаки, дратувала, а розмови про те, що чоловік може загинути або повернутися з каліцтвом виснажували, викликали тривогу та агресію.

Тобто ми бачимо, що зовнішній ресурс – соціум є важливим складником життя дружин військовослужбовців. Соціальне оточення може відігравати як конструктивну, так і деструктивну функцію. Тому можемо припустити, що ставлення до збройного конфлікту та військових, яке панує у суспільстві, безпосередньо впливає на емоційний стан дружин бійців, часто негативно. Жінки змушені шукати референтне коло спілкування, обмежувати комунікації з недоброзичливими знайомими, іноді навіть родичами, накопичувати новий досвід у соціальній сфері⁸.

Позитивною є динаміка щодо гендерного питання в українському суспільстві. Серед інформанток не було жодної жінки, яка б вказала на мінімальний прояв гендерної дискримінації, утисків, насилля по відношенню до себе:

«ну нічого такого подібного не було. У нас вільна країна» (B04), «ні, не було нічого такого. Не відчувала. Все добре» (B01), «ні, такого я не можу сказати. Не було такого» (B05), «ні, не було на щастя такого, ні» (B02), «нічого такого за цей весь час, навіть, за все своє життя не було, я не помічала» (B03).

ПОГЛЯД В МАЙБУТНЄ

Останній блок питань стосувався вивчення інтенцій інформанток відносно планів на майбутнє та погляду на подальший розвиток ситуації в країні. Варто відзначити, що загалом закінчення війни дружини військовослужбовців асоціюють виключно з перемогою України в

⁸ Сорокіна О. Особистісні ресурси дружин учасників бойових дій у складних життєвих ситуаціях. URL: <http://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1079>

короткостроковій, чи середньостроковій перспективі, при чому з збереженням територіальної цілісності в кордонах зафіксованих на 1991 рік:

«новості у нас вроді учішительні на даний момент, ну, я сподіваюсь, що зимою закінчиться. А може, наоборот затягнеться, так, як зима. Ну а весной, воно може все возобновиться. Ну я все таки надіюся, що наші хлопці вигонять нечисть з нашої землі, і зимою Новий рік ми вже будемо зустрічати всією сім'єю» (B04), «дуже надіюсь на перемогу. Більше нічого» (B01), «я бачу тільки позитивний розвиток, я бачу тільки розквіт наш. Я бачу перемогу і тільки нашу перемогу, тільки Україну. Перемогу України, українського народу, розквіт нашої нації, бо ми культурні, ми працьовиті, ми великий народ» (B05), «я думаю, що буде перемога, не просто закінчення війни, а перемога. Бо всі на це працюють - наші герої, там нас захищають, а ми їх тут підтримуємо» (B02), «я вважаю, що це буде перемога, коли кожне окуповане місце, місто, кожне окуповане селище повернеться до нас. Його, деокупують, виженемо усю сволоту і повернемо кожен клептик нашої землі. Він повернеться, це він, навіть, не то що повернеться, він і не йшов від нас. Просто забрали» (B03).

Беззаперечна віра в перемогу України і відновлення територіальної цілісності підтверджується і результатами моніторингових досліджень Соціологічної групи «Рейтинг». В ході сімнадцятої хвили загальнонаціонального опитування було визначено, що абсолютна більшість українців (93%) впевнені, що Україна зможе відбити напад росії. Близько 60% зазначили, що для перемоги у війні необхідний більш тривалий час: 20% вважають, що необхідно більше року, 40% - півроку-рік. Водночас, майже чверть оцінюють необхідний для перемоги час до кількох місяців⁹.

Стосовно міграційних настроїв: дружини військовослужбовців загалом висловлюються про намір залишитися вдома, а виїзд за кордон розглядають в контексті майбутнього сімейного відпочинку:

«зараз, тим паче ні. На початку не хотіла, а зараз так все це....зовсім це не добре» (B01), «я сприймаю свою ситуацію і залишаюся вдома» (B05), «наразі ні, ні абсолютно» (B02), «цей

⁹ Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: ідентичність. Патріотизм. Цінності (17-18 серпня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnja_2022.html

варіант не розглядався, ну хіба що б погрітися на пісочку десь в екзотичному місці, так» (B03), «ми наоборот мріємо з чоловіком, куди ми поїдемо після перемоги» (B04).

Останнє питання інтерв'ю стосувалося заповітної мрії дружин військовослужбовців. Відповідно, ми отримали цілком прогнозований результат – мрія кожної жінки – щоб чоловік повернувся живим, відновився мир і ми святкували ПЕРЕМОГУ УКРАЇНИ:

«мабуть, як у всіх, щоб хлопці повернулися та настав мир. Вже зараз навряд чи в когось інша мрія» (B03), «перемога і повернення всіх чоловіків до жінок і дітей» (B02), Я дуже хочу мира, хочу, щоб ми, наші хлопці вернулися, все-все буде добре. Ми відбудуємо. Хочу мира. Я хочу мира» (B05), «перемога це, само собою, так» (B01), «щоб чоловік вернувся і це все закончилось. Щоб б закончилось війна і чоловік був живий, здоровий. Ну щоб як можна менше наших хлопців постраждало. Була перемога» (B04).

Отже, результати аналізу серії інтерв'ю з дружинами військовослужбовців підтвердили, що складна життєва ситуація, в яку потрапила зараз ця категорія жінок, стала випробуванням їх фізичної і психологічної стійкості, змусила переглянути ставлення до себе і оточуючих. В подальшому поглибленого соціологічного дослідження вимагатиме аналіз ситуації вторинної травматизації жінок після демобілізації чоловіків, що нерідко стикаються зі складними психоемоційними станами на етапі повернення до мирного життя.

РОЗДІЛ III

РЕЗУЛЬТАТИ АНАЛІЗУ СЕРІЇ ГЛИБИННИХ ІНТЕРВ'Ю З ЖІНКАМИ-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ

Зважаючи на актуальні реалії військового стану українського суспільства принципи гендерної рівності та рівних можливостей в сфері військової служби дотримуються і регулюються ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу». Відповідно до Частини 12 Статті 1 (доповненої абзацом другим згідно із Законом № 2523-VIII від 06.09.2018) на законодавчому рівні прописано, що «жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками» крім випадків, передбачених з питань охорони материнства та дитинства¹⁰. Таким чином, законом передбачені рівні права та можливості для прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу, проходження військової служби, проходження служби у військовому резерві, виконання військового обов'язку в запасі та дотримання правил військового обліку. «У Збройних силах України понад 40 тисяч жінок перебувають на військових посадах. Понад 5 тисяч з них в умовах повномасштабної війни знаходяться на передовій – в районах, де ведуться активні бойові дії. Про це повідомив командувач Об'єднаних сил ЗСУ Сергій Наєв в ефірі всеукраїнського телемарафону 14 жовтня. За його словами, 8 тисяч з військовослужбовиць проходять службу на офіцерських посадах»¹¹.

Проводячи вторинний аналіз соціологічних досліджень, об'єктом яких є жінки-військові, слід відмітити громадський проект про українських захисниць на війні з Росією (починаючи з 2014 р.) - «Невидимий Батальйон». Цей проект став продовженням соціологічного дослідження про участь жінок у війні, проведеного соціологами Києво-Могилянської Академії.

¹⁰ Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

¹¹ Кречетова Д. У ЗСУ розповіли, скільки жінок захищають Україну на передовій. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/10/14/250848/>

Результати цього проекту засвідчили наявні гендерні проблеми та можливі подальші перспективи їх вирішення^{12 13}.

Одним із завдань проведення соціологічного дослідження було проведення інтерв'ю з жінками-військовими, які служать в ЗСУ і є жительками Дніпропетровської області. Зважаючи на специфіку складних умов комунікації (не можливість використання телефонного дзвінку) і проведення безпосередньо інтерв'ю «face to face», враховуючи збереження конфіденційної інформації щодо військових було запропоновано проведення онлайн-опитування з відкритими запитаннями через використання анкети Google Forms. Теоретичне насичення вибіркової сукупності склало вісім інформанток, які є військовими стрільчинями та снайперками, обслугою ППО, медициною роти, психологинею.

ПОЧАТОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ. ЗМІНИ В ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ

Перший блок запитань склали загальні запитання, які є тотожними і для інших груп інформанток. На запитання щодо того як розпочалася війна особисто для жінок-військових їх відповіді мали варіативність від:

«дуже несподівано» (номер анкети D06) і «неочікувано» (D08) до «війна звична справа, тому виконувала свої службові обов'язки» (D01) і «було передчуття чогось поганого» (D05).

Захисниці, які вже були на виконанні завдання прокоментували початок війни як:

«нерозуміння, що діється навкруги» (D04), «війна почалася з прийняття підрозділу та забезпечення підрозділі для убування в район виконання завдання» (D07).

¹² Невидимий батальйон. (офіційний сайт) URL: <https://invisiblebattalion.org/>

¹³ Ганна Гриценко, Анна Квіт, Тамара Марценюк. «Невидимий Батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО : соціологічне дослідження ; “Invisible Battalion”: Women’s Participation in ATO Military Operations : Sociological Research : [укр.] / за заг. ред. Тамари Марценюк. - К. : ФОП Клименко, 2016. - 80 с. - ISBN 978-966-2717-20-4

Відповіді, які містять судження, що початок агресії відбувся несподівано, в основному належать жінкам-військовим, які до початку війни ще не проходили службу. А тому для них початок повномасштабного вторгнення вони відчували як цивільні громадяни. Зважаючи на результати інтерв'ю з жінками-волонтерками, ВПО та дружинами-військових подібні відповіді є типовими для цивільного населення.

Зважаючи на ситуацію, що в інформаційному просторі тема російської агресії стала предметом жвавої дискусії та обговорення ще до початку вторгнення, наступне запитання стосувалося чи готувалися жінки-військові та члени їх родин до вибору можливих стратегій дій. Половина опитаних відповіли, що:

«Так», «Так, я готувала дітей та батьків» (D01, D02, D03, D07) інші «ні» (D04, D06, D08) бо «до останнього моя сім'я не вірила, що буде таке глобальне розгортання військових дій» (D04), «Рідні до останнього не вірили» (D05).

Одна із інформанток зазначила, що *«На жаль, не готувалися та дуже шкодую про це» (D06)*. Цілком закономірними є отриманні відповіді щодо готовності про можливий наступ. Оскільки повідомлення про можливе вторгнення були присутні в інформаційному просторі, а не в офіційних джерелах влади, можна зафіксувати вплив ефекту недовіри до ЗМІ серед населення та навіть військових.

Стосовно готовності до війни, на думку захисниць, ні держава, ні суспільство в цілому не були готові.

«Я вважаю, що основна частина суспільства ніяким чином не була готова до справжньої війни, навіть якщо хтось десь чув якісь попередження, то не сприйняли це до уваги як слід» (D06).

Однак, стосовно практик суспільного активізму думки інформанток дещо відрізнялися, так у відповідях зазначалися наступні варіанти відповіді, що:

«можливо люди і не були готові спочатку, але перший день війни все кардинально змінив- у людей знайшлися максимальні сили для допомоги ЗСУ(їжа, теплі речі, донати на придбання амуніції), ніби то ми всі разом об'єдналися задля одного - нашої перемоги» (D04).

Що стосується готовності держави до вторгнення рф, то захисниці оцінюють її також не високо - «70% з урахуванням реагування на ситуацію» (D05), «на 60%» (D07), «Якщо оцінювати від 1 до 10 то на 4» (D03).

Непохитна віра у власні сили та ЗСУ проявляється у відповідях на запитання щодо евакуації родини за кордон. Так, крім однієї захисниці, родини військовичок залишилися в Україні і не виїжджали закордон.

«Бабуся з тіткою і дітьми переїхали закордон, а я вступила до лав ЗСУ» (D05).

ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА. МОТИВАЦІЯ ВСТУПУ ДО АРМІЇ

Наступний блок запитань стосувався військової служби і мотивації вступу до ЗСУ. Більшість респонденток почали служити ще з 2013-2014 р. і мали військовий досвід в АТО і ООС в м. Маріуполь.

«Вісім років. Так був бойовий досвід. Війна 2014 року» (D01)

«Служу з 2014 року, вирішила коли розпочалась війна в моєму місті» (D02)

«В ЗСУ з 2013 року. Мала вже досвід в АТО, потім в ООС в м. Маріуполь» (D06).

Серед захисниць, які потрапили до вибіркової сукупності є ті, які нещодавно почали службу і їх досвід складає від 2-5 років, і ті, які вирішили вступити до лав ЗСУ з початком повномасштабного наступу.

«В перші дні зібрала речі і вступила в ТРО. Військового досвіду не мала, але раніше хотіла піти до армії» (D05).

Бажання приймати участь у допомозі людям, які страждають на посттравматичний стресовий розлад у військових, виявила одна із інформанток, яка за фахом є вчителькою.

«А як найкраще зрозуміти таких людей- знаходитись у одному середовищі) тому я тут)» (D04). Прийняття рішення про несення військової служби рідні респонденток сприйняли підтримкою.

«Підтримали та пишаються і дуже переживають. Зараз хвилюються набагато сильніше у зв'язку з місцем несення служби» (D05).

Лише в двох випадках рідні, близькі друзі відмовляли йти служити. Що стосується наявності складнощів з прийняттям на службу/підписанням контракту, то більшість інформанток зазначила, що складнощів взагалі не

було. Єдине, що незвично – це «жорсткіша дисципліна, але я до неї швидко звикла» (D04). Наявність проблем зазначили двоє з респонденток:

«Не хотіли подавати з військового запит на частини де приймають жінок» (D02)

«Так складнощі були. Гендерна нерівність. Саме усвідомлення, що ти солдат, це інший світ» (D01).

Одним із моментів успішної адаптації є відчуття знаходження на своєму місці і відсутність жалю від прийнятого рішення служити. Так серед жінок-військових відповідей в яких би містилися судження з приводу того, що вони шкодують/або шкодували про своє рішення нести службу більше, ніж тих хто не шкодує в жодному разі.

«Жодного разу не пошкодувала!» (D01)

«Пошкодувала- ні, мені здебільшого подобалось, службові моменти, навчання в навчальних центрах... але в перші години війни було якось не по собі...лякало саме відчуття незрозумілості, що тобі робити, як бути, як вижити... але згодом пристосувалася)» (D04), «Ні, жодного разу» (D08).

Військова служба в армії і на війні мають свої характерні особливості. Саме тому процес адаптації до реалій війни передбачає, що можуть виникати ситуації коли з'являється відчуття засудження за прийняте раніше рішення – захищати і нести військову службу. Досить значна кількість факторів впливає на адаптацію до війни. Так і у жінок-військових у відповідях на запитання чи пошкодували вони, що пішли служити подібне судження також проявляється.

«Були і дуже багато, підтримали побратими» (D02).

«Були моменти, все змінилося з початком повномасштабної війни, коли зрозуміла що навіть моя допомога потрібна, і я можу допомагати людям» (D07).

На прикладі цих відповідей ми бачимо, наскільки важлива підтримка побратимів і усвідомлення своєї місії в цій війні. Жорстка дисципліна на службі дає відчуття відсутності свободи вибору. Іншими словами - «інакше бути не може». Так, одна із інформанток відповідаючи на запитання про ситуації коли вона пошкодувала, що пішла служити, вказала, що:

«Іноді важко змиритися з тим, що ти сам собі не належиш. Ти повністю залежиш від наказів та команд, навіть якщо маєш іншу точку зору» (D06).

Одне із важливих запитань цього блоку стосувалося проблем з психологічною адаптацією до військової служби. Звісно, що ситуація війни та її реалії - це є виклик для психологічного та психічного стану людини. Наскільки успішною буде адаптація о нових реалій залежить від різних факторів, одним із яких є приборкання природнього для людини відчуття страху смерті. Половина опитаних інформанток зазначила, що вони не відчували проблем з адаптацією.

«Я звикла проводити час в не дуже зручних умовах, тому адаптація пройшла дуже швидко. В мене немає страху коли це виїзд. Йому не місце в цих умовах, бо інколи доводиться працювати як машина» (D05).

«Я дуже швидко адаптуюся до обставин. Можу сказати, що відчуття страху неможливо приборкати повністю і боятися це нормально. Але треба мати надію» (D06).

Деякі відповіді містили в собі навіть засоби як приборкати відчуття страху та у відповідях були зафіксовані дві полярні точки зору:

«Дихальні вправи. Заземлення. Позитивне мислення. Знайти свою роль та місце в армії!» (D01).

«Щоб приборкати свій страх треба намагатися не закриватися у собі, а навпаки, знайомитися, спілкуватися, допомагати один одному, знаходити з чоловіками спільну мову... мені в цьому дуже

допоміг мій командир, коли я тільки но прийшла в новий колектив)» (D04).

що «відчуття страху неможливо приборкати повністю і боятися це нормально» (D06)

«Страх завжди можна побороти. Потрібно ставити перед собою цілі і йти до них сміливо» (D08).

Починаючи з 2018 р. завдяки зусиллям руху «Невидимий батальйон» на законодавчому рівні в Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» прописано, що «Жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками»¹⁴. Від 22 січня 2019 року починає діяти Наказ №627 «Про затвердження переліків військово-облікових спеціальностей і штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу і тарифних переліків посад вищезазначених військовослужбовців», в якому зазначено, що всі посади рядового, сержантського та старшинського складу, які наразі є у Збройних силах України стали доступні для жінок військовослужбовців. Жінкам-військовичкам було запропоновано відповісти на запитання щодо можливості отримати керівну посаду в ЗСУ.

Так учасниці дослідження відмітили, що:

«Так, це можливо! Але набагато довше та складніше» (D01)

«Можливість така є. Але перевагу в цьому питанні все одно мають чоловіки» (D06)

«Якщо жінка розумна, має прагнення до кар'єрного зросту, чому б і ні!))» (D04).

¹⁴ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19>

Як бачимо з наведених варіантів відповідей, що можливість отримати керівну посаду юридично є, але відмічають, що є певні складнощі. Цікаво, що саме в відповідях на запитання «Як військові-чоловіки ставляться до кар'єрного просування жінок по службі?» ми зафіксували наявність упередженого та негативного ставлення. Варіанти відповідей стосовно ставлення чоловіків до кар'єрного зростання жінок:

«....чоловіки зазвичай негативно відносяться до кар'єри жінок» (D02)

«....чоловіки ставляться до цього з неповагою» (D03)

«Чоловіки, на жаль негативно ставляться до кар'єрного зросту жінки, але я вважаю, суто з психологічної точки зору - вони не хочуть щоб жінки знаходилися з ними на одному щаблі кар'єрного розвитку)» (D04)

«Скептично» (D01)

Це свідчить про наявність латентного бар'єру «скляна стеля», який обмежує просування жінок кар'єрними сходами в ЗСУ. На законодавчому рівні права та можливості жінок рівні з чоловіками, однак невидимі бар'єри не дають можливість реалізуватися в повному обсязі.

ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВІ ПИТАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Однією із актуальних проблем військової служби жінок до сих пір є упереджене відношення суспільства до жінки-воїна та наявність гендерних стереотипів в армії. Воєнна служба досить тривалий час взагалі розглядалася як суто «чоловіча» справа, в якій місце жінки лише в медичній чи обслуговуючій сфері в тилу чи в штабі. З початком анексії частини української держави (2014 р.) в українській армії починаються суттєві зміни – спостерігається збільшення кількості жінок, які беруть участь не тільки в добровольчих та волонтерських рухах, але й добровільно мобілізувалися до

бойових підрозділів ЗСУ. Звісно, що трансформаційні зрушення в армії призводять до певних змін в розподілі відсоткового відношення чоловіків-військових та військовичок. Неминуче виникають чи актуалізуються гендерні стереотипи в суто «чоловічій» справі. «Жінкам не місце на війні!» - розповсюджений гендерний стереотип щодо розподілу маскулінних та фемінних ролей в суспільстві. Так, аналізуючи відповіді на наявність гендерних стереотипів вказали декілька інформанток.

«Жінка - Берегиня домашнього вогнища, мати, ніяк не воїн))) Стикалася? Та, бувало, коли йдеш вдягнений по формі, і чужі люди кажуть тобі- воно тобі треба, навіщо ти туди пішла)) ти ж жінка)» (D04).

В ЗМІ та в соціокультурному просторі нашого суспільства досить тривалий час (до 2014 р.) панували медійні конструкти жінки «Берегині» та «Господині». Починаючи з російського вторгнення в Україну 2014 р. і активної участі жінок у війні, в масовій культурі активно пропонується новий гендерний образ – «Жінка-воїн», «Жінка-захисниця». Однак упереджене ставлення до цієї ролі проявляється в практиках дискримінації та сексизму.

«В суспільстві, частіше всього не вважають за серйозне жінку-військовослужбовця... Бо в першу чергу жінка це мати, Берегиня дому, ні в якому разі не воїн) Багато хлопців ,з якими я служу ,проти того, щоб жінки служили) На мою думку, жінка стикається з проблемою того, що вона в певній мірі, не може виконувати деяку важку роботу нарівні з чоловіками... Жінки більш емоційні)))» (D04)

«Багато чого жінкам не дають робити, вважають, що жінкам місце в тилу» (D03)

«Для деяких чоловіків жінкам в армії не місце» (D07)

Інформантки зазначили, що в їх підрозділі чоловіки-військові ставляться до них не упереджено:

«Більшість чоловіків-військових сприймають нормально», «Сприймається все адекватно», «Ті люди з якими я служу вони сприймають адекватно жінок- військовослужбовців» (відповідно D06, D05, D07).

Упереджено та не завжди адекватно, на думку однієї з жінок ставляться не чоловіки-військові, а члени їх родин, бо *«на їх думку ми сюди йдемо для того щоб знайти чоловіка» (D02)*. Підставою для подібного ставлення є досить велика кількість зареєстрованих шлюбів серед військових і випадки розлучення через військову службу жінки. Самі інформантки підтверджують цей факт. Що стосується заключення шлюбів серед військових, які безпосередньо познайомилися на війні, то майже всі респондентки одноголосно відповіли позитивно. Стосовно випадків розлучення, половина опитаних відповіла також позитивно. Серед причин розлучення – *«ревнощі», «відсутність можливості проживати разом», «чоловіче оточення», «недовіра чоловіка» (відповідно D02, D01, D08, D04)*. Воєнні реалії внесли свої корективи в сімейне життя багатьох українців. Це і вимушена міграція, і роз'єднання родин (частина родини залишається на окупованій території, частина переїжджає,) і військова служба чоловіка чи жінки. Однак, на думку опитаних військова служба суттєво не вплинула на сімейні відносини з чоловіком чи іншими рідними. Лише одна із інформанток зазначила, що вплинула, бо *«я їх майже не бачу» (D02)*.

ДИСКРИМІНАЦІЯ/ПРИНИЖЕННЯ/УТИСКИ ЧЕРЕЗ ГЕНДЕРНУ ПРИНАЛЕЖНІСТЬ

Проблематика дискримінації за різними соціальними показниками є однією з нагальних проблем сучасних суспільств без винятку. В країнах, які знаходяться в умовах воєнних дій, проблема порушення прав людини та прояви дискримінації актуалізуються ще більше. Звісно в відсотковому співвідношенні військова служба залишається більш маскулінною і тому прояви дискримінації за гендерною ознакою не є виключенням. Одним із завдань нашого дослідження була зазначена фіксація можливих проявів

дискримінації через гендерну приналежність серед жінок-військовослужбовців. Серед опитаних про приниження та утиски сказали декілька інформанток (троє проти п'яти):

«Так ! В моєму випадку це утиск проживання з рештою підрозділу», «Так були і не раз, але я не хочу про це описувати» (D02).

Говорили про це вони неохоче, розповідати про ситуації відмовилися. Інші респондентки зазначили, що подібних проблем не відчували.

Що стосується сексуальних домагань в армії, то ця тема залишається однією із табуйованих в суспільстві, але достатньо актуалізованою на рівні ЗМІ [6,7,8]. В 2020 р. КМІС провів Всеукраїнське опитування громадської думки «Думки і погляди населення України», декілька запитань в омнібусі стосувалися ставлення до сексуальних домагань в ЗСУ¹⁵. Результати проведеного дослідження свідчать, що близько 20% відповіли, що це важлива, але замовчувана тема. 56% опитаних сказали, що цю тему треба виводити в публічну площину, а 7% вважали, що це шкодить іміджу ЗСУ.

Результати проведеного опитування серед жінок-військових протилежні результатам запитання про дискримінацію та приниження. Стосовно сексуальних домагань зі сторони військових-чоловіків вказали більше респонденток, ніж ті, що не стикалися з цим. Але в той же час були і інші ситуації. Але, позитивним є той факт, що в усіх випадках респондентки зазначали, що проблему вдалося вирішити зверненням до командування.

«Ні, не стикалася) у нас гарний колектив, і командування, яке не допускає подібних проявів» (D04)

«Особисто я з цим не стикалась. Але такі випадки присутні» (D01)

«Був один випадок з домаганням, але цю людину перевели одразу після цього» (D05)

¹⁵ Невидимий батальйон 3.0. Сексуальні домагання у військовій сфері в Україні. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20138/Nevydymyi_batalion_3.0.pdf?sequence=3&isAllowed=y

«Так стикалася, але я швидко вирішила це питання» (D02)

До проявів харасменту відносяться також і форми вербального характеру - жарти, коментарі або жести сексуального характеру про певну людину. Подібна форма сексуального домагання була присутня в відповідях однієї із респонденток:

«Стикалась з непристойними виразами сексуального контексту з боку чоловіків-військових» (D07)

Звісно, проблема з сексуальними домаганнями зі сторони військових-чоловіків заслуговує на актуалізовану увагу зі сторони командування ЗСУ з метою унеможливлення та зменшення подібних інцидентів.

Наступні запитання стосувалися наявності проблем із забезпеченням жіночими засобами гігієни, організацією «побуту» в умовах війни. Серед наявних проблем жінки відзначили: «відсутність жіночої форми» (D01), «відсутність окремих душевних кабінок, туалету» (D07). Однак, більшість із опитаних вказали, що ці проблеми вирішуються і чоловіки-військовослужбовці намагаються створити наскільки це можливо «комфортні умови» для жінок. На відсутність різниці між чоловіками та жінками військовими вказали також декілька інформанток.

«відсутні побутові умови створюємо самі собі», «щодо побуту... перший час жила і спала поряд із хлопцями, зараз коли є можливість, і досить вільного місця - виділяється мені окреме місце))). Навпаки, хлопці роблять все можливе для покращення побуту - і душеву зроблять, і туалет» (D04)

«Проблем немає. Для жінок є окремі кімнати відпочинку та вбиральні» (D06)

«Все можна вирішити» (D08)

«Ми всі один організм і все однаково у всіх» (D05)

«Так, для жінок не має умов всі на рівних умовах живуть» (D03)

Таку розбіжність у результатах можна пояснити відмінностями в різних військових частинах і можливістю вирішити проблеми з організацією побуту на місцях. Однак, цей аспект також повинен бути врахований командуванням для забезпечення гідних побутових умов для жінок.

Що стосується можливості надання гінекологічного обслуговування в умовах війни, інформантки зазначили, що *«За потреби жінки відправляються в цивільні лікарні, там більший доступ саме до цих препаратів (ред. жіночих) та обслуговування» (D01)*. Троє з опитаних все ж таки вказали на *«низький рівень гінекологічного обслуговування в умовах воєнних дій»*, але на достатній рівень забезпечення медикаментами *«На належному рівні. Достатньо» (D08)*. *«Здається, що поки що забезпечення "жіночими" препаратами в нормі» (D06)*.

Заслуговує на увагу запитання щодо відчуття втоми від військової служби. Психологічна та фізична втома деморалізує військових, виснажує та знижує загальну мотивацію служити. На відчуття фізичної втоми вказали всі учасниці опитування. Звісно, що жінки фізично є менш загартовані від чоловіків, тому відчуття фізичного виснаження для них є більш відчутним. На психологічну втомленість вказали також декілька інформанток.

«Фізична втома постійні недосипання» (D01)

«Фізично, звичайно, відчуваю втому, але морально загартовую себе думками, що я та інші військовослужбовці не маємо часу жалітися, бо треба сумлінно виконувати свої обов'язки» (D06)

«Незначна втома є, але не від діяльності, а через недостатній відпочинок» (D07)

«Іноді втомлююся» (D08)

«Дуже сильно відчуваю» (D02)

«Щодо втоми- втома більш на психологічному рівні, бо ти не бачиш рідних, близьких поряд» (D04)

«Втома буває бо іноді буває важко в психологічному плані» (D05)

Усвідомлення, що рівень стресостійкості у військових є різним, важливим є організація належного рівня ротації та відпустки для військових. Це є досить важливою складовою для відновлення сил.

ПЕРСПЕКТИВИ МАЙБУТНЬОГО

Останнім блоком запитань в дослідженні була перспектива майбутнього. Ці запитання стосувалися взагалі подальшого розвитку подій в країні, так і безпосередньо особистісних планів на майбутнє. Так, запитуючи військовичок щодо перспектив розвитку подій в країні і що б вони хотіли змінити, варіанти відповідей були досить багатогранні, об'єднати їх в типові складно, але спільним лейтмотивом є – досягнення перемоги та відновлення країни. А також акцент на майбутнє дітей і в більшості відповідей звісно фігурували вислови, щодо важливості цінності життя:

«Політика в першу чергу має працювати на відновлення і подальше процвітання» (D04)

«Сподіваюсь на повернення усіх наших територій. Це дасть багатьом змогу повернутися до дому» (D06)

«Всі чекають перемогу. Україна переможе і все буде добре» (D07)

«Тільки перемога» (D08)

Серед варіантів відповідей були побажання розвивати напрямок реадаптації військових до цивільного життя. Одна із інформанток у відповіді звернула увагу на важливості соціальних гарантій для військовослужбовців.

«Особисто я б розвивала напрямок реадаптації військових до цивільно життя. Лише Перемогою !» (D01)

«Аби командири бригад і головнокомандуючий прислуховувались думки солдатів/сержантів, не було б втрат і давно закінчилася війна. Аби політики собі не підвищували зарплати і не мали

*стільки квартир домів а давали військовим які пройшли Ато/ООС
було б просте, я б багато чого змінила стосовно політики» (D03)*

Що стосується особистісних перспектив на майбутнє, то респондентки в більшості відповіли, що планують продовжити військову службу, навіть отримати підвищення.

*«Так планую, після відпочинку ! Очолити нові напрямки роботу у
військах та передавати власний бойовий досвід» (D01)*

«Так, хочу займати вищу посаду» (D03)

*«Планую продовжувати, бо в умовах військового стану не хочу и
не можу по іншому» (D06)*

Лише деякі не впевнені, що будуть продовжувати нести службу і не змогли дати точної відповіді.

Ситуація війни, збройної агресії, постійного стресу від втрат своїх побратимів_ок по службі, фізичної та психологічної втоми вносить свої корективи в ціннісну картину світу та розуміння сенсу життя. Так, на запитання щодо усвідомлення важливості ціннісних орієнтирів надала ситуація війни, інформантки зазначали, що:

*«війна дала в першу чергу розуміння того, що багато проблем,
із за яких ти переживав раніше- то просто крапля у морі...Також
розуміння того, що для щастя насправді потрібно дуже мало-це
живі і здорові твої близькі)» (D04)*

*«Діти - наш сенс життя та наше майбутнє... І вони не
заслужують на війну та страх. І ми повинні усі цьому запобігти,
хто чим може» (D06)*

«Цінність самого життя!» (D01)

*«Життя одне, потрібно за нього боротися усіма можливими і
неможливими способами» (D04)*

«В любий момент ми можемо втратити це життя, тому потрібно оберігати його, думати за власну безпеку. Потрібно цінувати те що маєш» (D07)

«Життя безцінне» (D08)

Війна – це важке випробування в усіх сенсах, в усіх сферах, в усіх відношеннях. І важливість усвідомлення найголовнішого в житті – безцінності самого життя в будь-якому прояві, є доречним як ніколи.

Жінки військовослужбовці, як і всі українці/українки мріють про перемогу та життя в мирі без війни, без страху, про життя в вільній Україні:

«закінчиться війна, приїхати додому, обійняти всіх-всіх своїх близьких))) І, просто всім разом поговорити, тепло так, по-домашньому)))» (D04).

Ось такі важливі для відчуття сенсу життя цінності та мрії відзначили наприкінці опитування жінки-військовослужбовці.

З початку повномасштабного вторгнення та російсько-української війни до лав ЗСУ добровільно записалося значна кількість жіночого населення. Президент України Володимир Зеленський відзначив, що «нині в українській армії жінки становлять 22%, це один із найбільших показників серед країн Європи»¹⁶. Звісно, що подібна ситуація передбачає виникнення певних гендерно чутливих проблем і актуалізації уваги на їх вирішення. Як показали результати проведеного онлайн-опитування жінок-військовичок, вирішення проблем, з якими стикаються жінки на військовій службі, регулюється на законодавчому рівні, однак є нагальна потреба бути обізнаною щодо унеможливлення їх виникнення і шляхів вирішення.

¹⁶ Загородній М. Як українські жінки боронять Україну: у Зеленського опублікували відео. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/09/9/250384/>

РОЗДІЛ IV

РЕЗУЛЬТАТИ АНАЛІЗУ СЕРІЇ ГЛИБИННИХ ІНТЕРВ'Ю З ЖІНКАМИ-ВОЛОНТЕРКАМИ

Про волонтерський рух в Україні сьогодні з захопленням говорять у багатьох країнах світу, називаючи це явище унікальним. Волонтерство як соціокультурне явище нерозривно пов'язане з розвитком цивілізації. В історії людства навряд чи знайдеться суспільство, якому не були б при'таманні ідеї добровільної та безкорисливої допомоги. І завжди знаходились люди, для яких самореалізація, самоудосконалення були можливі лише через працю на благо інших.

Кількість волонтерів у всьому світі становить 970 млн. Згідно з дослідженням Університету Джона Гопкінса, ураховуючи кількість робочих годин, мова йде про еквівалент у понад 125 млн штатних працівників. Приблизно кожен четвертий волонтер приділяє свій час і навички через організації, а решта роблять це безпосередньо, допомагаючи своїм сусідам або громадам. Згідно з даними UN Volunteers (підрозділ ООН, присвячений волонтерству), з погляду економічного впливу, вартість волонтерської роботи становить 1,348 трлн дол. США, або 2,4 % всієї світової економік¹⁷.

Але пікового свого розвитку волонтерський рух в українському суспільстві, на жаль, набув саме зараз за умови початку широкомасштабної війни. Це стало певним маркером стрімко подорослішого громадянського суспільства. І ми бачимо, що саме після початку повномасштабної війни в Україні стрімко набула популярності культура благодійності. Одразу були створені штаби допомоги, фонди та платформи, які займаються збором коштів на допомогу нашій армії та всім, хто постраждав від війни.

З 24 лютого до 30 червня 2022 року в Україні зареєстрували 4365 організацій громадянського суспільства. Таку інформацію Центр демократії та верховенства права (ЦЕДЕМ) отримав від Міністерства юстиції України. Серед зареєстрованих – 3364 благодійні та 1001 громадська організація.

¹⁷ : URL: <https://www.unv.org/swvr/volunteers-count-their-work-deserves-be-counted>

Деякі з них є новими, інші – раніше працювали неформально, а зараз отримали офіційний статус. Ці цифри значно перевищують торішні показники. Для прикладу, за весь 2021 рік у країні з’явилися 792 нові благодійні організації. А за трохи більше як 4 місяці 2022-го – у понад 4 рази більше.

Експерти ЦЕДЕМ пояснюють це тим, що громадянське суспільство мобілізувалося, щоб допомагати Збройним силам України та мирним мешканцям. Крім того, організації прагнуть офіційного статусу, щоб мати більше можливостей, як-от: право відкривати банківські рахунки, залучати фінансування, співпрацювати з волонтерами, укладаючи договори про провадження волонтерської діяльності та видаючи волонтерські посвідчення, тощо.

Діяльність волонтерів у співпраці з офіційно зареєстрованою неприбутковою організацією – це правильний формат співпраці й організації волонтерства. Водночас офіційна реєстрація організації є лише одним із кроків. Наразі волонтери, які допомагають військовим, медикам, переселенцям та іншим українцям долати труднощі, не захищені від ризиків війни. Якщо вони постраждають, допомагаючи іншим, то не отримають компенсації від держави, зазначають експерти ЦЕДЕМ. Адже чинна норма ЗУ “Про волонтерську діяльність” передбачає можливість допомоги для постраждалих волонтерів чи сімей загиблих волонтерів, які працювали на території Донецької та Луганської областей. Сьогоднішні ж реалії інші¹⁸.

А вже 15 серпня 2022 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності» (законопроект № 7363). 1 вересня Президент підписав цей Закон. Рішення парламенту сприяє розвитку волонтерського руху в Україні, зокрема, шляхом розширення напрямів волонтерської діяльності в умовах війни, розширення дії окремих норм Закону України «Про волонтерську діяльність», зважаючи на широкомасштабну військову агресію росії проти України.

¹⁸ <https://cedem.org.ua/news/4365-gromadskyh-ta-blagodijnyh/>

В межах даного соціологічного дослідження окрема увага була приділена вивченню досвіду волонтерської діяльності жінками, їх основну мотивацію долучення до волонтерського руху та основні проблеми, з якими стикаються жінки-волонтери в сучасних умовах війни.

Учасниці даного дослідження представляють різні напрямки волонтерської та громадської активності в Дніпропетровській області – від індивідуального волонтерста, керівництва гуманітарними штабами, організацією шелтерів до засновників благодійних фондів та створення міжнародних ініціатив підтримки українського народу.

Кожна жінка-волонтерка займає активну громадянську позицію та відстоює свою думку і переконання, в той же час як звичайні люди волонтерки не позбавлені власного травматичного досвіду переживання війни. Абсолютно всі учасниці дослідження зазначили, що для них ця війна почалася несподівано, хоча кожна зазначала, що уважно слідувала останні місяці перед війною за новинами, повідомленнями про можливий наступ, але в той же час до останнього не вірили, що війна може розпочатися насправді.

«...вона почалася зненацька... я прокинулась там пів на п'яту, розумієш, це взагалі не метро, це щось інше і дивлюся вікно і бачу зі сторони аеропорту там взагалі пожежа і починається така незрозуміла ситуація. Беру телефон в руки, пам'ятаю, що відкриває фейсбук, а там пост Наталії Мосейчук «Почалася війна». Я просто не розумію. Не може бути. Починаю скролити ленту публікацій, дивитись, пишуть про кожен постріл, війна, війна почалась, Київська область, Київ... І так, це були такі емоції, коли ти виходиш і багато людей, вони там після операції були, вони взагалі не розуміли, що відбувається, і вони питають, чи був хтось таким джерелом, який зачитує новини, що почалося і починає в телеграм каналах просто переказувати, що де зараз відбувається по Україні і такий стоїть, читаєш, і більшість ще не вірить, але бачиш, як люди просто починають, медсестри, пацієнти падати на коліна...(A05)»

«Я 23 лютого навіть всім знайомим казала, що цього просто не може бути, тому що цього не може бути ніколи... ну, з 23 на 24 лютого я казала, не може бути, не може такого бути – ну, от і потім я прокинулась від вибухів, тому що моя будівля,

розташована таким чином, що ми чуємо все, що відбувається біля аеропорту нашого, і ми прокинулися...(A04)»

«Як і для всіх 24 лютого, коли зранку ми прокинулися і не розуміли, що робити, поїхали заправляти машину, поїхали збирати речі і потім збирати дітей та намагалися виїхати. А потім сіли і поняли, що нікуди їхати не будемо. Почали збирати, розбирати речі наші. Збирати ті, що потрібні хлопцям... Але не вірила до останнього, коли ще чоловік казав: "все підписали ЛНР - ДНР - буде війна". А я йому: "про що ти, яка війна, взагалі? Ну де ти, де війна? (A03)»

«...може соромно зізнатися, але для це для мене стало все таки несподіванкою, хоч і казали, що буде буде напад, і ми перед тим встигли ще з'їздити на західну україну в Карпати покататися на лижах. І ми їхали ми бачили, що їдуть з Києва в сторону заходу дипломатичні машини. Це виїжджали посольство, чи я не знаю. Але я ці думки від себе відганяла і себе в такому вводило, що все окей нічого не буде. Ну і коротше, так і коли вже 24 зранку прилетіли, я прокинулася за кілька секунд від свисту саме ракети, чи це ракети були, я не знаю, що це, може бомби. (A02)»

«Ну, як і для кожного українця, війна почалася для мене 24 лютого.

Я на той момент була у потягу, їхала в Київ на конференцію... коли я вийшла вже з потягу на перон, я зрозуміла, що вся Україна обстріляна. Що робити? І перший день ми просто всі були в такому шоці, дивилися новини, та досить були налякані. (A01)»

Учасниці дослідження говорили, що завчасно майже не готувалися, оскільки остаточне усвідомлення неминучості військових дій не було присутнє. Засвідчують, що мали «тривожні рюкзаки», але скоріше це було проявом домінування у засобах масової інформації щодо необхідності бути готовим до надзвичайних подій, ніж цілеспрямованою тактикою підготовки до можливої війни. В той же час жінки говорили, що з одного боку існувала в публічному просторі і поширювалася інформація від розвідки західних країн щодо неминучого наступу, в той же час політики державна стримування панічних настроїв та заперечення публічного ймовірного негайного початку війни спровокувало саме таку інфальтильну практику і відповідно більшість населення країни серйозно не готувалося до початку

війни. В той же час інформантки відмічали, що у нас в країні по факту військові дії тривають 8 років і з одного боку, вже сформували звикання у свідомості, з іншого боку, оскільки не були поширені територією всієї країни та викликали тотального страху та панічних настроїв серед тих, хто проживав за межами ведення бойових дій.

«...дехто з моїх знайомих, насправді готувався до цих подій, тому що був свідком цих подій 2014 року, і мав досвід спілкування. Але я не готувалася, хоча, як зараз пам'ятаю, проводила захід. 21 лютого в будинку культури провела захід до дня пам'яті Героїв Майдану. І ми тоді вже говорили, що багато хто збирає тривожні рюкзаки. Я нічого не готувала, і, навіть, коли я їхала до Києва 23 лютого, я спілкувалась з чоловіком, і казала, що тут в новинах говорять, що досить може бути небезпечно. Да, вже були і попередження. Він сказав, що в Києві все спокійно. (A01)»

«Чули і слухали аналітиків різних ну це якось все таки здавалося все не більш такої теорії і якби такою перебільшеною загрозою, бо так була ілюзія, що на тому кінці трошки більше здорового глузду, логіки ще людяності не знаю чого ну виявилось. (A02)»

«Я кажу: " що це за бред, ну не буде такого нічого. Ну. 21 сторіччя. Як таке можливо взагалі?" Ну ось так! Тому, навіть, 24... (A03)»

«Чоловік трохи готувався. Він заходив до магазину, трошки купив консервів, там я не знаю які, тобто він зробив закупку. Я з нього сміялась, чесно, ну, якось так. Я дуже оптимістично настроєна взагалі по життю і, ну, я не розумію, як в 21 сторіччі таке взагалі можливо. Я навіть досі, мабуть, ну вважаю, що це просто безглузддя, просто страшне безглузддя. (A04)»

«Так, ми це все читали і десь не дуже в це вірили. Здавалось, що там нагнітання чи політичні ігри, щось відбувається. Хтось там з чим, хтось про щось намагається торгуватися. Але десь, напевно, за тиждень ми створили з чоловіком нотатки в телефоні, тобто там можна поширити один з один, щоб були спільні нотатки. Я це зробила і ми почали збирати, так, цей тривожний чемоданчик, але ми не збирали речі. Тобто, ми там поклали гроші, які були, усі документи. Десь це так за тиждень. але 24 [лютого] зранку прийшло таке усвідомлення, що напевно, напевно, краще було підготуватись. (A05)»

На запитання відносно того, якби вони оцінили готовність держави та громадського суспільства до початку широкомасштабної війни, всі інформантки зазначали, що на їх думку, більшу готовність та швидкість реакції проявило саме громадянське суспільство, ніж державні інституції. На деяких рівнях місцевого самоврядування було відмічено навіть відсутність реакції в напрямку допомоги організації волонтерської діяльності на рівні громади. Але в більшості випадків, волонтерки відмічають, що не стикаються із перешкодами з боку державних установ, лише сприяння та підтримка у їх діяльності або відсутність необхідності у прямій взаємодії, оскільки сфера волонтерської роботи та характер активності не передбачає тісну співпрацю, а є націленим більше на партнерську взаємодію із інститутами громадянського суспільства або міжнародними організаціями.

«Бо я вважаю, що саме громадянське суспільство дало опору так... чи як це сказати? По 10 бальній шкалі треба оцінити? Так от, на мій взгляд, погляд - то держава - це десь на п'ять. Я би не проводила велике будівництво, якщо б я розуміла, що буде війна. І реально розуміла, що буде війна, на велике будівництво ніколи... Такі гроші не витратила б на дороги, які наразі дуже будуть у поганому стані. (A03)»

«Ну на той момент я можу сказати про стан готовності столиці. То не була готова столиця. Тому що і справді люди йшли на роботу. Це був звичайний робочий ранок четверга. Радував той момент, що люди, коли бачили машини військових - пропускали їх і в черзі допомагали їм на заправках, пропускали у чергах, у магазинах, давали воду. Там пропонували, навіть, купити воду, я пам'ятаю. І до нас дуже люди добре ставилися. Насправді люди були не готові, але досить швидко зорієнтувалися і досить був великий рівень толерантності. (A01)»

«Може наше наша держава якось готувалася та в тайні, таємно від нашого населення. Може, я не можу децю зрозуміти? Тому, що якби це було оголошено у засобах масової інформації, то просто багато людей склали б валізи та поїхали ще завчасно і, можливо, не було б кому взагалі працювати і відстоювати свою країну взагалі. Але може, я може і не права в цьому питанні. А то, що чи робили вони, що вони не робили... Дуже багато зради, ну те,

що я для себе бачу – дуже багато зради, скрізь на всіх місцях, на урядових, на місцевих. І зараз, і зараз також дуже багато зради, і це наша головна проблема. (A05)»

«Ну, напевно, до цього важко бути готовим в якийсь день. Але я розумію, що напевно в ці дні громадянське суспільство, воно взагалі проявило себе, з іншою точки зору. Тобто, на мою думку, поділилось суспільство на 2 частини одні збирали речі та виїжджали кудись туди подалі, до кордону, за кордон і так далі. А друга частина просто почала робити ревізію всіх речей, які в них є в гаражі, підвалі, десть там у сусіда. Почали донатити гроші все, що було почали, крім того, що просто їздили, скупляли все в центри. Просто неймовірна кількість людей. Вони купляли все, що бачили і розуміли, що це може знадобитись військовим, що це може знадобитись територіальній оборони, що це може знадобитись ще комусь. Тому, я думаю, громадянське суспільство ну не можна розглядати, як вони там підготовлені були морально це один аспект, але фізично, саме як вони проявили себе в дії, я думаю, їм взагалі не потрібна була підготовка, тому що цей один день він змінив все і все ж в один день громадянське суспільство просто здається відсотків на дев'яносто всі почали щось робити. (A04)»

«...не була готова наша країна, наша громада, тому що от я, коли повернулася додому наступні, мабуть, днів десять ми збиралися у моєму клубі ну, скажімо так, з моїми однодумцями, колегами, з керівниками-певними людьми з керівництва громади. (A01)»

Як одна із можливих реакцій на стрес та початок війни є бажання покинути потенційно небезпечну територію. В ході дослідження жінкам-волонтеркам ставилося запитання відносно того чи були у них думки покинути їх місто проживання, виїхати в евакуацію закордон і на чому ґрунтувалося їх рішення. Майже кожна учасниця дослідження відмітила, що в той чи інший момент в перші місяці війни думка щодо виїзду з міста або з країни інколи виникала. Але всі учасниці дослідження не виїхали із свого місця постійного проживання. Лише одна волонтерка, на певний час виїхала з країни на період лікування, але не припиняла свою громадську та волонтерську діяльність. Головним фактором, який впливав на виникнення думок щодо можливої евакуації були страх за дітей та невизначеність

майбутнього, серйозні безпекові загрози. Остаточного рішення залишитися у місці свого постійного проживання вплинуло бажання перебувати разом усією сім'єю, оскільки чоловіки не можуть виїхати за межі країни, думка про тимчасовий розрив сім'ї остаточно утвердила рішення відмовитися від виїзду.

«Ну тут важко відповісти, бо я не хотіла, виїжджати, і це категорично. Я озвучила, бо чоловік казав, що якщо що то він нас вивезе, а я кажу, я нікуди не поїду. Якби вони дійшли вже до Синельниково чи Павлограду, тоді, звісно, довелося вже просто виїжджати. Ну, я дуже не хотіла виїжджати, і слава богу, що так склалося, що не довелося, бо це було б дуже важко. (A02)»

«Звичайно, звичайно. Це взагалі три періоди було: перший - це 24 лютого, другий - це коли взяли Енергодар, бо все це АЕС, вибухне все, збираємо речі. І третій - це коли тут почалися вибухи на АЕС, коли там відключили реактор. Тому, ну тільки з цим пов'язана. Навіть не з прильотами, з ракетами. От конкретно з тим, що ти не побачиш, і тим, що ти ну не відчуєш. Не можеш, да. Не відчуєш. Ти не знаєш, як воно шкодить. Це страх незрозумілості дій своїх, бо ти не знаєш, як діяти. (A03)»

«Кожний ранок починався у нас з фрази: "А чому ви не їдете?" "Що будете робити?" І нам виїхати пропонували з чоловіком наші родичі. Ми цю ідею відхилили потім, коли зрозуміли, що чоловікам не можна виїхати за кордон. Потім, коли я вже зайнялася волонтерською діяльністю і сказала, що нікуди не поїду, точно мені це не треба - вони почали нам пропонувати, хоча би дитину довести до кордону, щоб вони забрали там до себе, а я вже залишилася тут. І ці ідеї вони в нашій родині обговорювалися і дискутувалися. Важко було прийняти рішення щодо того, щоб я залишитися в Україні. Потім я вже не змогла виїхати, тому що був великий об'єм роботи, який був зав'язаний на моїй діяльності, покладений на мене. Але ще потім виникла в мене така стресова ситуація. Десять близько, мабуть, квітня місяця, коли почали нагнітатися ситуація саме в суспільстві. Знову ж таки, ці настрої щодо виїзду, що будуть там проблеми з захопленням нашої області. Потім, я ще раз була на такому, скажімо, на роздоріжжі, в думках. Але все ж таки прийняли рішення залишатися. Але воно було важким для нас. (A01)»

«Ніколи, я навіть і дитину свою не пустила. Може це погано було, але був такий момент у березні. Ми дуже багато говорили, ми вирішили, що ми будемо триматися всією родиною, тому, що батьків я вивезти не змогла. Вони би не захотіли, а поїхати тільки з дитиною з однією, ну якось мені це було... мені було дуже страшно і боляче за родину. Не за себе, мені за себе ніколи не страшно. (A05)»

Основним блоком обговорення в межах даної частини дослідження було виявлення факторів, що вплинули на рішення долучитися до волонтерського руху. Активність жінок волонтерів розпочалася майже з першого дня початку війни. Деякі учасниці дослідження вже мали попередній досвід громадянської та соціальної активності, тому для них це був органічний процес, але в той же час містив багато нових викликів, оскільки умови війни продукують нову специфіку адресації та організації громадянської та волонтерської активності. Для декількох жінок-волонтерок – це стало першим досвідом організації волонтерської активності, але органічно прийняте рішення мотивувало їх розвивати цю активність весь час війни.

«24 було якесь все в тумані просто. 25 ще була якась така незрозуміла “розкачка”, а 26 ми з певними дівчатами тут з нашого села зв'язалися і вирішили, що ну треба щось робити, бо ну.... все ж війна почалася можемо просто так якось осторонь лишитися, тому написали оголошення в наших там сільських чатах, що приймаємо допомогу від населення. І ми спочатку відправляли там в центр слобожанської громади, і в шпиталі відправляли. І потім вже багато йшло максимально на фронт. (A02)»

«Рішення було прийняте на наступний же день після війни, початку війни - двадцять п'ятого лютого... почали говорити про те, що люди в тих містах, де починаються активні бойові дії починають виїжджати. Рішення було прийняте нами, скажімо так, в такій паніці. Ну навіть не колегіально - це було більш паніка, тому що багато хто боявся на себе брати відповідальність з керівництва в нашій громаді. І це була більш моя ініціатива, яка була мало підтримана, скажімо так. (A01)»

«...я вважала, що, ну, треба бути потрібною. Я дуже патріотично настроєна завжди була стосовно своєї країни. Я завжди казала, що я дочекаюсь, коли моя країна може ще процвітати. Ну, це дуже важко, але я сподіваюся, це буде вже скоро. Спочатку ми переможемо цих – недолудей, недонацію, а потім ми будемо процвітати відбудовуватися. Ми пекли мафіни, печиво передавали, робили сухарі, ну, ми й зараз це все робимо, тобто з перших днів ми намагалися щось робити всі разом. (A05)»

«Ну, взагалі, все життя у мене присвячено громадській або політичній діяльності, і це для мене було, це для мене звичайний день, звичайна діяльність і ще у грудні я почала перші кроки до створення благодійного свого особистого фонду. Але найбільше посприяло те, що мій чоловік, він взагалі в цій сфері працює. Коли він в перший день війни почав це все організовувати навколо себе, таке ком'юніті, там ці чати, хто що робить... Це якось мене здивувало, тому що я такого справді не очікувала, і коли на другий день він там до мене підійшов: так, ти сьогодні вдома, але ти повинна зробити те, те, те, те, обдзвонити цих-тих людей. Він почав всім роздавати завдання, хто що повинен зробити. Ну, для мене він взагалі відкрився в цей момент з іншої точки з іншої сторони, і це, напевно, найбільше змотивувало що ти не один. (A04)»

Абсолютно у всіх жінок-активісток не виникло проблем із сімейними стосунками через їх новий рід занять. На запитання відносно того, як сприймають їх діяльність члени родини, всі жінки відповідали, що відчують повну підтримку, а також їх чоловіки як і вони долучені до цього процесу та представляють активну позицію у громадській та волонтерській діяльності у різних проявах. Але також учасниці дослідження відмічають, що інколи відчують втому як на фізичному, так і на психологічному рівні. В певні моменти за ці 8 місяців були ситуації суперечок у сім'ї, але це не вплинуло на їх рішення продовжувати свою волонтерську діяльність. Головним моментом вони відмічають необхідність більш чіткого планування свого часу, щоб мати змогу поєднувати свою волонтерську активність та особисте життя.

«Не відмовляли, всі включилися на різних, якби рівнях. Чоловік більше допомагав хлопцям, він просто їздив в епіцентр скупав там все що треба, якісь там тактичні, там перчатки і рукавички. Там щось розвозив по блокпостам. Ми тут я і дівчата приймали речі, така більш робота. (A02)»

«Бабусі сидять з дітьми, а ми працюємо, а як по інакшому? Ніхто не відмовляв. Всі тільки ну чим можуть, тим допомагають. Хто допомагав грошима - це мої друзі. Чоловік теж, що може - те робить, бо в нього там цех ну зв'язаний він з будівництвом, з металевими конструкціями. То вони наразі там і буржуйки варять. Ну, тобто, починали з їжів оцих, що там на полі стоять, і на блокпостах стоять. (A03)»

«Мій чоловік тоді активно брав участь в створенні блокпосту, тому він підтримав мою ідею, тому що він сам був досить мотивований, замотивований ну цими захисними діями. Наші друзі почали коктейлі молотова прямо масово робити. Моя подруга пішла до волонтерського штабу міста Дніпро. Ще одні друзі почали тут варити їжу. Громада включилася. Я скажу вам чесно, що згодом потім, коли вже система увійшла в свою роботу, да блокпост організувався, то він мене дійсно не підтримував. Він взагалі намагався мене виключити з цього процесу, тому що він займав досить багато сил. Цей процес емоційний, часу багато займав, і, навіть, наша родина ... в деякі моменти я переживала, що розпадеться, навіть. (A01)»

«Допомагав мій чоловік. Він також був у цій організації. Ходив патрулював на початку, потім вони були в силовому штабі, і потім він записався до «Варта Дніпра». Були, ну, різні ситуації, то вже таке, але вся моя родина намагалась щось робити. Ми пекли мафіни, печиво передавали, робили сухарі, ну, ми й зараз це все робимо, тобто з перших днів ми намагалися щось робити всі разом. (A05)»

«І тут дуже мені легко відповідати на питання, як відреагувала сім'я? Тому що моя основна сім'я – це мій чоловік, і він є засновником цього фонду, і в нас до сьогодні дуже всі розмови, там все наше спілкування – воно все дотичить до фонду: так, який проект, що ми робимо, так, як там? Зараз кажемо: так все сьогодні ми не спілкуємося про фонд, лише про нас. Сьогодні ми повинні зробити таку паузу. (A04)»

Окремою частиною обговорення було виявлення сфери охоплення волонтерської діяльності. Ми бачимо широке коло проблем, якими опікуються жінки-учасниці дослідження – від допомоги ВПО до активної допомоги підрозділам збройних сил України. Команда, з якою працюють волонтерки формувалася здебільшого спонтанно, до роботи долучалися і люди, які попередньо взаємодіяли в громадській сфері до початку війни і зовсім сторонні для жінок люди, які об'єдналися в цій діяльності вже безпосередньо за власною ініціативою з початком війни. Майже всі учасниці опитування зазначили, що за цей період у 8 місяців їх діяльності склад активу зазнавав змін, це було пов'язано із переїздами активістів в інші міста, але у більшості випадків із тим, що члени команди вже з часом не могли приділяти настільки багато часу волонтерській діяльності, бо мали більше обов'язків за основним місцем роботи, також інколи було згадано ситуації втоми від цього процесу і тому деякі активісти поступово зменшували свою активність.

«...ми починали з допомогою збройним силам України. Потім, коли пішов надзвичайний наплив переселенців, ми почали от працювати над розширенням партнерства і забезпечувати гуманітарну допомогу. То на сьогодні ми врахували, що приблизно більше 12 000 українцям ми допомогли. Вона така є діяльність гуманітарною допомогою, там же і з ЗСУ, і переселенцям. І зазвичай так само, що були люди, які просто постраждали від війни, втратили роботу або ще щось взагалі нема чого було їсти. Ми так само їм допомагали і ще маємо другий блок у нас такий – соціальні проекти. Ми запустили разом з

британською волонтерською організацією. Тренінги першої дом едичної допомоги для дніпрян та компаній. Потім другий соціальний проект – це була соціалізація дітей переселенців через фізичну та розумову активність. І є третій момент – це наше таке міжнародне партнерство. В нас багато друзів-волонтерів за кордоном і ми проводимо українські благодійні культурні вечори, де ми збираємо кошти. Ось, наприклад, пару днів назад знов було в США – український вечір української кухні де зафандрайзинговали аж 1200 доларів. (A04)»

«Ну, по перше це переселенці. Тобто це люди, які приїхали до нас, ну саме на житловий масив вони приїхали з різних куточків нашої країни – там, де небезпечно їм було знаходитися. (A05)»

«Я виходила з розуміння того, що я є директором осередку, який люди знають де знаходиться територіально. Я є модератором двох, вже на той момент була модератором двох груп спільнот у фейсбуці і вайбері. У моєму приміщенні було місце для того, щоб розмістити людей, які потребують тимчасового житла. Я обрала діяльності, яка тоді, на мій погляд, була найбільш доречною і тією, якою я зможу бути ціною на той момент для людей, для держави. (A01)»

«ну закриваємо все. Які питання до нас надходять - стараємося закрити. І я ж кажу, коли були медикаменти, то і медикаментозну допомогу надавали. Так, наразі там із переселенцями, там, хто що може, тим і допомагаємо -десь розселити, за речам якимось. (A03)»

«Так, приносили речі, а там ми вже там відбирали. Перше, це те що піде на фронт, одразу їхало туди. Те, що залишилося - для переміщених осіб ми залишали, бо тоді ще якось не було так багато у нас в селі, ну не приїхали ще люди. Харчі, їжа. І ми спочатку відправляли там в центр слобожанської громади, і в шпиталі відправляли. І потім вже багато йшло максимально на фронт. (A02)»

«...ось через сім місяців війни багато наших волонтерів, вони почали не повністю віддавати себе волонтерській діяльності, тому що вони розуміють, що потрібно ще заробляти кошти. (A04)»

«...це були люди, які не займалися іншою волонтерською діяльністю. Серед моїх працівників було лише двоє працівників... нам допомагали більшою мірою активісти громади. Це були депутати громади, це були чоловіки депутаток громади, тому що чоловіча сила тоді досить була потрібна. (A01)»

«А у нас знаєте такий специфічний райончик, бо він компактний, і в нас була одна школа. Ну потім щу з'явилася друга. І тобто всі якимось чином пов'язані – або самі ходили в школу, або ходили в школу їх діти і таке інше. І вже ця активність вона була сформована ще до війни. Ми приймали участь у проектах. І ось ці самі люди тепер почали займатися питаннями стосовно

гуманітарного штабу допомоги переселенцями і також плетіння сіток зараз дуже актуально. (A05)»

«...команда сформувалася сама, і я скажу, що на початку це були незнайомі. Когось є знала, бо це все були мешканці села Олександрівки. Ну, це да, не поганому сенсі, а просто, що кожен вклався, скільки міг по силам і по часу, а потім з'явилася там якісь свої у кожного причини. То, так хто хотів допомогти і приходив просто...(A02)»

Учасникам дослідження було запропоновано виділити основні проблеми у здійсненні волонтерської діяльності, з якими вони стикнулися у перші тижні війни і чи змінилася змінилися ситуація на даний момент. Домінуючими проблемами були і залишаються нестача ресурсів (фінансових та людських) для надання допомоги та потреба у юридичних та фінансових консультаціях щодо правильного оформлення діяльності. Якщо на першому етапі виникали проблеми із організаційними моментами, то із часом це питання було вирішено.

«Проблема одна – не вистачає ресурсів, не вистачає допомоги для людей. Тобто, ми ж самоутворилися, нам ніхто не допомагав. Люди, мешканці нашого масиву принесли свої речі, одяг, взуття, посуд і таке інше, навіть продукти і засоби гігієни. Це все принесли просто люди. Держава? Ну, держава... держава не дуже допомагає. Звісно, зараз вже менше і менше допомоги – і ну розуміємо, що складно і у людей, я так розумію, вже теж не вистачає ресурсів, тому менше приносять. Ну, тобто проблема така – де брати речі, де брати гроші, щоб щось закупляти для людей, а тож саме допомога у вигляді продуктів. (A05)»

«Проблемами, напевно, юридичні і бухгалтерська неосвіченість. Служба безпеки України починає перевіряти волонтерів, і ми почали одразу реєстрацію офіційного фонду. Робити це все юридично правильно. Але в цей момент ми зрозуміли, що у нас не в кожного з нас, прокинувся юрист чи бухгалтер. Друга проблема. Напевно емоційне вигорання. Воно було в нашій команді – двоє людей пішли через це. (A04)»

«Ну відсутність підтримки з боку керівництва громади та з боку держави, скажімо так. (A01)»

«В перші тижні, що.....було важко розподілити куди, ну це така.....ну як сказати, роль коли розподіляєш куди. От привезли якісь медикаменти, куди його? на фронт, шпиталь чи людям, чи військовим людям? Ну і від людей, які приїздили теж було, і це проблема були в тому, щоб вирішити, куди це потрібно швидше і де це принесе більше користі. Ну це були такі ну психологічно важкі моменти. (A02)»

Жінкам-волонтерам було задано питання стосовно того, які категорії населення, на їх думку потребують першочергової допомоги на сьогоднішній день. В даному випадку думки учасниць дослідження розділилися. Було відмічено, що наразі вони бачать найбільшу актуальність допомоги саме для військовослужбовців, оскільки вони перебувають у ситуації загрози життю, а також людям похилого віку, самотнім людям та людям з інвалідністю. Також увагу було звернено на необхідності допомоги такій категорії як дружини військовослужбовців, оскільки вони перебувають у надскладній психологічній ситуації.

«Ой, ну я вважаю, що все таки військові найбільше потребують бо це та категорія, яка знаходиться під загрозою, якби прямо зараз. Люди, які виїхали, вони все таки вже виїхали від того місця, де безпосередня загроза життю. (A02)»

«...напевно, як завжди ті люди, які не мають нікого. Бо, хто не виїжджає на евакуацію? наприклад, от ми спілкувалися з дівчиною, яка з Нікополя приїхала. Вона на евакуацію їздила, тобто, людей забирала. І вона каже, ну хто там залишився в Нікополі? Залишилися старенькі - похилі люди, люди похилого віку, і залишилися ті, хто не може переїхати. Тобто, це інваліди. Це такі люди, які самі за себе не можуть побут настроїти. Ну, тобто, я вважаю, що наразі - це люди похилого віку і це інваліди, тобто, які потребують якогось забезпечення. (A03)»

«Я думаю, що ми мало приділяємо уваги родичам військовослужбовців зараз. Тому що, на моєму досвіді, я вже бачу, що внутрішньо переміщені особи вони мають велику підтримку в нашій громаді. Скажімо так, в них житті також багато чого змінилося. По-перше, це дружини військовослужбовців, які втратили, скажімо так, ну на певний час, знову ж таки, чоловічу

силу. Але, по-перше, це психологічно важкий такий стан. Зараз багато жінок я з цим стикаються. А ще така у нас досить велика одна категорія - це люди, які і раніше були категорією вразливою - це, наприклад, малозабезпечені люди похилого віку з інвалідністю або люди похилого віку, які мають низькі, пенсії, рак другої, третьої, четвертої стадії і такі пенсії. Вони також зараз максимально незахищені, тому що вся допомога надається для переселенців. (A01)»

«Звісно, це пенсіонери. Звісно – це літні люди, яким важко і так важко і без війни, тому що у деяких є хронічні хвороби і якісь вади. А також тому що діти далеко, а вони тут. (A05)»

Спектр взаємодії жінок-волонтерів із різними інституціями є широким. У ході своєї волонтерської діяльності вони взаємодіють із рядом державні інституції, міжнародних фондів, гуманітарних місій, безпосередньо з громадянами країни – все залежить від обсягу та специфіки необхідної підтримки.

«...в нас велику допомогу надають такі організації міжнародні, як Червоний Хрест, Карітас, Право на захист, ООН. Потім у нас велику допомогу реалізовували в проекті "Їж центр кітчен" - цікава організація. Вона давала продуктові набори протягом мабуть декількох місяців нашим переселенцям. (A01)»

«це Червоний Хрест. По-перше, вони дають безкоштовну їжу для переселенців, по-друге, була допомога у вигляді продуктових наборів. Але в основному це їжа. Але вже менше, тому що, я вважаю, у них теж закінчуються ресурси. Раніше було кожний день. Раніше навіть в нас було 2 рази на день гаряча їжа для переселенців безкоштовно. Зараз же закінчили, вірніше залишили через день видають їжу і один раз були продуктові набори, теж від Червоного Хреста. (A05)»

«...найбільше з громадянами. Я особисто ще й веду всі сторінки фонду, тому я всі ці історії знаю. І, до речі, багато гуманітарної допомоги чи суми просто знаходимо серед людей. Так, компанія задонатила ось там. Тобто найбільш комунікація з громадянами на другому місці вже з фондами іншими. Але фонди, на жаль, міжнародні не всі зараз активні, тобто під кінець літа багато хто починає згортати свою активну діяльність, тому що там зрізних причин. Тому все ж таки залишаємося у комунікації з

українцями, які в державі, які працюють в різних компаніях та допомагають отримувати як гуманітарку. (A04)»

Всі учасниці дослідження відмічали, що мешканці громади сприймають позитивно їх діяльність, жодного опору чи осудження вони не отримували, навіть більше було відмічено, що з початком війни та стартом їх активної волонтерської діяльності мешканці громади підтримували більшість ініціатив і в певному сенсі допомагали. На запитання відносно того, чи траплялися ситуації негативного досвіду взаємодії із реципієнтами допомоги безпосередньо, то волонтерки в основному зазначали, що отримувачі допомоги були вдячні та позитивно налаштовані на комунікацію, в той же час дуже зрідка виникали ситуації конфліктної взаємодії, але її учасниці дослідження не маркували як системну, скоріше відмічали як навпаки виключення із загальної тенденції. Подібні поодинокі ситуації не зовсім комфортного спілкування волонтерки оцінювали як прояв психологічної втоми, травми отримувачів допомоги та із розумінням ставилися до цього.

«Прям агресії, ні. Був якийсь розпач. Зважаючи на те, в якому стресі, після яких подій ті люди поприїжджали, то я думаю, що вони те, що вони висловлювали претензії це цілком нормально. (A02)»

«Ні. Ми ж не нав'язуємо допомогу з проявами агресії, або з якимось негативним емоційним забарвленням не стикалися. (A03)»

«Ну, тут по різному знаєте. Важко також було інколи, коли ти розумієш, що ти робиш все на волонтерських засадах, не отримуючи за це гроші, що це все навіть під твій ризик відбувається... Ну здебільшого люди дуже вдячні, вони і плакали в мене, і благословляли, і дякували за допомогу. А інколи люди ведуть себе таким чином, що вони вважають, що держава про них не попідкувалася, вона у всьому винна. (A01)»

«Ну, майже завжди позитивно. З приводу агресії, то можливо є випадки агресії з боку мешканців Соколу, які є вже літні люди і теж потребують до себе уваги і допомоги, і вони дуже

агресують цього приводу. Що ми? А чому не допомагаєте не нам, бо в нас теж є проблеми? А внутрішньо переміщені особи – майже не знаю про такі випадки. (A05)»

«Так, на жаль, стикалися. Я думаю, це викликане тим, що вони багато щого бачили, більше ніж ми і більш травмовані психологічно, ніж ми. Тому я до цього відношусь більш спокійніше. Коли ми вже допомогли людині, вони починають писати нам зворотній зв'язок, відгуки, коли вони там розписують просто як вони його отримали. Отримуєш від бабусі повідомлення: Всього найкращого, ви найкращі. Я спочатку на все дивилась дуже скептично, але потім я зрозуміла, що це просто щирі емоції людей, які отримали допомогу і часом там без сліз неможливо було прочитати. (A04)»

Учасницям дослідження було запропоновано оцінити чи змінилося їх особисте життя з початку війни і чи відчують вони втому від діяльності, а також чи вплинула їх волонтерська діяльність на сімейні відносини – із чоловіком, з дітьми або іншими родичами.

«Ну нашій родині пощастило в тому сенсі, що якось виявилось, що ми всі однієї думки, бо я знаю в багатьох родинках саме в такій критичний момент з'ясувалося, що люди мають різні погляди от то ми, так, всі якось на одній хвилі і всі ну якби всі включилися, мені здається, що навпаки відносини.....ну була така, міцніша родина стала. (A02)»

«Від телефона втома велика, коли постійно з телефоном з цим ходиш. Ну і, взагалі, хотілось би щоб стабільність якась була. Коли ти розумієш, що стабільності немає, то дуже важко. Ми якби дивимось в одному напрямку з чоловіком, і, напевно, що ми повністю підтримуємо один одного. (A03)»

«Я не відчую втому, я далі готова продовжувати свою роботу. Можливо, це далось взнаки саме два тижні без активної такої діяльності. Немає втому, є лише певне бажання - побачити якісь прогресивні зміни взагалі в самій ситуації в країні. (A01)»

«Напевно, відчувала десь у липні, після того зрозуміла, що потрібно дозувати, потрібно відволікатись, тому що вся моя волонтерська робота звужується до того, що я все роблю через телефон. Всі партнерства, всі листи і запити на гуманітарку, всі

спілкування з партнерами, компаніями, з людьми, соціальні мережі – все це на мені. І на той момент, я зрозуміла, що так, потрібно щось змінювати. Але я не можу сказати, що зараз мені це не подобається – те, чим я займаюсь. Я, напевно, зрозуміла, що зараз найбільше подобається саме те, чим я займаюсь, а не те, чим я займалася раніше. (A04)»

В ході обговорення було також зафіксовано, що всі учасниці дослідження не стикалися протягом останніх півроку із прояви гендерної дискримінації, утисків, насилля по відношенню до них. А на запитання відносно того вважаєте чи може жінка в сучасному українському суспільстві поєднувати сімейне життя, батьківство, основну роботу та громадську або волонтерську діяльність, жінки-волонтерки зазначають, що на їхню думку це можливо, але дуже важко і потребує значної концентрації зусиль. В той же час, учасниці дослідження відмічали, що наразі не можуть говорити про те, що вони стикалися із проявами стереотипів про жінок-волонтерів, навпаки зазначають, що на їх думку, в українському суспільстві в сучасних умовах поступово зменшується тиск стереотипного сприйняття жінки із активною громадянською позицією.

«Ой, ну це прям все з переліченого поєднувати важко. Класно, коли воно щось із цим з чим стикається, наприклад, коли волонтерить на велотреці вся сім'я, наприклад, і всі там розуміють, що ти там до пізна того, що ти вважаєш це важливим. І так само, як і інші члени родини, або коли можна якось роботу приплести до волонтерства. Коли хоча б щось із цих поєднано, бо якщо це зовсім різні сфери, то поєднувати можна, але не довго. Бо втома просто. Ну можна загнатися дуже. (A02)»

«Та може. Це українська жінка, вона все може. (A01)»

«Звісно. Але щось може заважати. Ну, можливо обмаль часу. В сутках тобі мало годин. (A05)»

«А я бачу, що це можливо, але це нелегко. І я бачу все більше і більше своїх знайомих, в яких це поєднуються. І це дуже класно. Заважати може тільки, ну, тобто всі перепони вони взагалі в нас є тільки в голові. Тому, якщо ти правильно розподіляєш час –

скільки годин зранку там я виділяю на те, на те. Тобто, якщо в тебе є чітке планування свого дня, то це дуже легко реалізувати. Тому переконана, напевно, що перешкодою може бути особисте нерозуміння або невміння планування свого дня – ось тоді починається хаос. (A04)»

В основному жінки, які приймали участь в дослідженні почувають себе зараз у відносній безпеці, але також відмічають, що зараз дуже важко говорити про абсолютну безпеку в мовах постійних обстріл міста, області та продовження активних воєнних дій по всій країні в цілому. Вони намагаються докладати максимум зусиль для того, щоб зберегти психологічний спокій для того, щоб підтримувати близьких та продовжувати вести активну громадську діяльність. На запитання відносно того, як вони бачать подальший розвиток подій в країні та щоб б змінили у державній політиці в сьогоденних умовах.

«Ну я думаю, що ми їх переможемо, тільки питання тільки часу. І я думаю, що може наші круті спеціалісти повернуться, хто виїхав, а хто не виїхав, включиться в роботу. (A02)»

«Але би подальший розвиток, як мені хочеться, щоб ми все ж таки були в Євросоюзі. Якщо ми вистоймо, я думаю, що сусідні держави вони допоможуть країні. Не знає, скільки це буде коштувати. Але я думаю, що і відновиться все: інфраструктура буде відновлена. Ну декілька там років скрутних буде, але потім буде розвиток. (A03)»

«Ну я не бачу взагалі ніяких інших шляхів - лише один - наша перемога - все. (A01)»

«По-перше, корупція, казнокрадство. Якщо придуть до влади нормальні люди, а підуть ті, хто сидить роками і гребе, гребе, гребе. Я думаю, що тоді тільки в нас буде можливість на якесь майбутнє прекрасне. (A05)»

«Напевно, так глобально зараз мені важко відповісти, але найперше, що мені хотілося б змінити – це, напевно, комунікація і співпраця влади з громадськістю. Я б змінила, зробила більш комунікаційну платформу. Так, щоб держава виступала таким комунікатором, і зробила платформу єднання всіх волонтерських організацій. Хотіла б все ж таки, щоб змінилося

відношення держави до волонтерів і громадськості, до всіх і так само, щоб волонтери і громадськість змінили свою відношення до держави. (A04)»

Також учасниці дослідження зазначали, що після закінчення війни, після нашої перемоги, скоріше за все вони планують продовжувати здійснення їх волонтерську та громадську діяльність. Можливо із змінами, адаптувавшись до нових запитів суспільства, але бажання зберегти активну громадянську діяльність в наявності.

Наприкінці обговорення жінкам-волонтеркам було запропоновано розповісти про їх найбільшу мрію. Абсолютно всі учасниці дослідження говорили про перемогу України у війні та настання миру та нарешті отримати можливість присвятити більше часу своїй родині, дітям.

«Перемога! Так це найближче бо це дійсно, найважливіше бажання і мрія, мабуть, всіх людей. (A02)»

«Наша мрія - це перемога. (A01)»

«Мрію, напевно, щоб війн потім по всьому світу стало менше. Дуже хочеться, найбільша мрія напевно, щоб в якийсь один прекрасний момент, у всіх прийшло усвідомлення, що головне, щоб воно прийшло краще раніше, що воювати та вбивати не потрібно для того, щоб жити. (A04)»

«Звісно, в нас всіх одна мрія – наша 100% повна перемога над російською федерацією. Ще побудувати такий ров з крокодилами на кордоні. Купол такий як в Ізраїлі. Може нам хтось допоможе щось винайти своє персональне для України? Да, і ще якийсь дуже-дуже високий забір під дротом чи під напругою. Просто, щоб ми більше ніколи не згадували про те, що існує ця російська федерація. Ну, а потім вже звісно, хочеться, щоб діти були щасливі, щоб вони досягли успіху в житті і ну, щоб батьки були здорові. І взагалі, щоб всі люди були щасливі і здорові. Але всі-всі у всьому всесвіті, всі жили в мирі. Щоб ніхто ніколи не знав, що таке війна. (A05)»

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумок отриманих результатів проведеного дослідження, необхідним є звернення уваги до вирішення наступних проблемних питань серед вразливих груп населення.

Жінки-ВПО найбільш позитивно оцінили допомогу волонтерських організацій та гуманітарних штабів, оскільки жінки мали найбільший досвід взаємодії із ними. Взаємодія із державними установами загалом оцінювалася неоднозначно – радикально негативних відгуків не було зафіксовано, в той же час достатньо часто були присутні зауваження щодо швидкості оформлення ряду необхідних документів – посвідок ВПО, які потрібно було переоформлювати з одного населеного пункту на інший, видача пенсійних посвідчень, відсутність юридичних консультацій. Взаємодія із міжнародними гуманітарними місіями проявлялася на рівні оформлення запитів на конкретні види фінансової допомоги – від Червоного Хреста, від ООН, від ОБСЄ. Запити на допомогу були схвалені, строки виплат допомоги різняться в кожній з учасниць. Досвід взаємодії із медичним кластером в цілому є позитивний, основними проблемними точками є переоформлення договорів із сімейними лікарями та направлення на консультації до спеціалістів різного профілю. Серед основних проблем присутні: рівень фінансової допомоги, необхідність забезпеченням відповідного житла і можливість його аренди з гарантіями, що не зостануться на «вулиці», медичне забезпечення, нестача оргтехніки для організації комфортного онлайн-навчання дітей, працевлаштування, необхідність допомоги із оформленням документів.

Жінки-дружини військовослужбовців зазначали, що серед основних проблем для них: є емоційне та фізичне виснаження, втома від нестійких емоційних станів, більша частина виконання/вирішення домашніх/побутових проблем, недостатній рівень психологічної підтримки дітей самими жінками і відповідними соціальними службами. Для соціальної групи дружин військових перспективною є розробка та впровадження психоедукаційної програми, яка буде спрямована на збалансування психоемоційного стану жінок, вироблення навичок

ефективної комунікації, визначення тригерів, що запускають дію стресу, надання психологічних консультацій для дітей.

Результати дослідження свідчать, що саме в групі жінок-військовичок на відміну від інших вразливих груп, проблемні питання стосувалися гендерно-чутливих тем. Військова служба у відсотковому співвідношенні гендерних ролей залишається більш «чоловічою» сферою. Збільшення присутності в лавах ЗСУ жінок – є поки що новим досвідом для українського суспільства. Серед проблемних питань, які заслуговують на увагу та можливості подальшого вирішення: питання кар'єрного зростання і наявність «скляної стелі» при досягненні керівних посад, наявність упередженого та негативного ставлення чоловіків-військових до можливості жінки займати вищу посаду, упереджене відношення суспільства до жінки-воїна, наявність гендерних стереотипів і харасменту серед чоловіків-військових. Досить актуальною і в той же час табуованою темою залишається наявність проблеми з сексуальними домаганнями в армії. Здебільше це пов'язано з недосконалістю правової бази механізму захисту прав жінки і низьким рівнем гендерної культури серед самих жінок (страх осуду, страх звернення до командира, страх звинувачення в розпусній власній поведінці тощо). Однією із стратегій вирішення цього питання є формування правової культури жінок, які є військовозабо в'язаними для захисту від дискримінації та сексуальних домагань. Що стосується забезпечення армії необхідними жіночими товарами респондентки зазначили – відсутність жіночої військової форми і можливості розміщення в окремих суто жіночих кімнатах-відпочинку. Стосовно організації побуту – то це питання вирішується, як правило, локально на місцях, однак вимагає загальної правової фіксації дотримання прав жінок уникнення ситуацій з сексуальним насиллям.

Група жінок-волонтерок вказала на наступні проблемні аспекти їх діяльності, які потребують вирішення. Серед домінуючих були з перших тижнів та залишаються проблеми з нестачею ресурсів (фінансових та людських) для надання допомоги та потреба у юридичних та фінансових консультаціях щодо правильного оформлення волонтерської діяльності. На початку збройної агресії виникали проблеми із організаційними моментами

надання допомоги, то із часом це питання було вирішено. Оскільки саме волонтерські організації мають пряму взаємодію з вразливими кагортами населення, то правомірним є думка волонтерок щодо необхідності допомоги певним соціальним групам. На думку жінок-волонтерок найбільш першочергову допомогу потребують саме військовослужбовці, оскільки вони перебувають у ситуації загрози життю. Вразливими верствами населення залишаються люди похилого віку, самотні, з інвалідністю, які мешкають в прифронтових територіях. Також увагу було звернено на необхідності допомоги такій категорії населення як дружини військовослужбовців, оскільки вони перебувають у надскладній психологічній ситуації.